

KUR'ÂN TİLÂVETİ VE ESTETİK

TİLÂWAT OF QURAN AND AESTHETIC

Geliş Tarihi: 12.03.2021 Kabul Tarihi: 01.03.2022

@ İMRAN ÇELİK

DR. ÖĞR. ÜYESİ

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0001-6598-8943

imran.celik@erdogan.edu.tr

Öz

Bir uygarlığın sanat ve estetik anlayışı onun hakikat anlayışı ile sıkı ilişki içerisinde.

Kur'ân tilâvetinin makamlar icrası, Hz. Peygamber'in okuması ve sahâbîlerini teşvik etmesi ile başlamış bir uygulamadır.

Çalışmada ilk önce İslâm'da estetik, ölçü kavramları üzerinde durulmuş ayrıca, estetik ile tilâvet ilişkisi ele alınmış, insanın duygu ve düşünce dünyasındaki estetik hissiyat ile Kur'ân tilâveti arasındaki ilişki tahlil edilmiştir. Bu doğrultuda Müslümanların oluşturduğu bazı sanat faaliyetlerinin Kur'ân ile ilişkisi değerlendirilmiş ve bu bağlamda hüsn-i hat, mûsiki ve makam ile tilâvet arasındaki bağlar analiz edilmiştir.

Konu, tilâvetin özünde var olan ölçü ve makam ile estetikteki tenasüp ve uyum çerçevesinde değerlendirilmiş, tilâvet ile ilgili teknik konulara girmekten imtina edilmiştir.

Kur'ân'ın tilâveti esnasında okuyanın beden dili, jest ve mimikleri, dudak talimi uygulaması ve teknik araçların tilâveti icra etmede önemli olduğu ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tilâvet, Estetik, Ölçü, Bedî Zevk, Hüsn-i Hat, Makam.

ABSTRACT

A civilization's perception of art and aesthetic is inextricably linked to its understanding of truth. The tilawat (recitation) of the Qur'an with maqam is a practice that started with the Prophet Mohammad's (pbuh) recitation and encouraging his companions to do it. In the study, first of all, the concepts of aesthetics and measure in Islam were defined, and then the relationship between aesthetic and tilawat was discussed. For this reason, the relationship between the Qur'an and artistic activities performed by Muslims was discussed and also the connection between tilawat, calligraphy, mûsîqî and maqam was investigated. It was avoided to include the technical issues related to tilawat. It was concluded that aesthetic concerns, the reader's body language, gestures, mimics, lip practice and technical tools are important during the tilawat of Qur'an.

Keywords: The Qur'an, Tilawat, Aesthetic, Measure, Understanding of Aesthetic, Calligraphy, Maqam.

SUMMARY

The word aesthetic is a concept that is widely used in the modern period but not expressed together with tilawat. While measure, symmetry, tenderness, and harmony are used to express aesthetic feelings, the tilawat dimension that appeals to the senses and perceptions is left in the background and is expressed only with the words tajwid and principle. The dimension of emotion felt by both the reader and the listener is neglected. In the historical process, the discussions on reading the tilawat with melody have pushed the need, reality, and even the necessity of reciting tilawat with the tone. Although the Qur'an was started to be recited with a beautiful voice and tone during the time of the Prophet, it is seen that the notion of opposition to music puts the understanding that Qur'anic chant should not be recited with tones more prominent.

In this study, the aesthetic understanding of Islam, what are the concepts that evoke it in the Qur'an and hadiths are mentioned, and it is emphasized that the relationship between bodily pleasure and the beautiful feelings that the sound reflects in the tilawat makes people feel. The areas in which tilawat is related or the calligraphy and melodies, which are from the Islamic art inspired by the beautiful feelings felt in the tilawat, are briefly discussed. It has been tried to express the respect for the Quran, the delicacy of reading, writing, and the tilawat of the Qur'an with melody. It has been revealed that tilawat is an important factor in the reciprocity of the feelings of pleasure in man's nature and their feeling emotions in a religious ritual. Tilawat is not just a song, it is stated that it is an important characteristic that is exercised with a certain principle, procedure, measure, and melody. It has been revealed that the tilawat of the Qur'an is not only to read dryly, but the tilawat of the Qur'an gives people some pleasurable and natural feelings, just as certain sounds in nature are meaningful and make people feel great pleasure. It was stated that the first-time tilawat was performed was when the Prophet promoted the tilawat with his nice voice and his compliments to his companions like Ibn Masud and Ubey b. Ka'b, on the contrary to the popular belief that first Ubeydullah recited the Quran.

In this study, the importance, seriousness, specificity of the Qur'anic tilawat and the Muslims' sensitivities on this issue in the historical process have been discussed and evaluated. In

addition, the concepts expressing aesthetics, the basic criteria of aesthetics are expressed, and their relations with the tilawat is mentioned. The beauty, harmony, measure, and balance of the tilawat reflected on the listener are expressed concerning aesthetics, and the bodily pleasures of the listener are tried to be explained by comparison.

It has been concluded that it would be nice to associate tilawat with concepts such as measure, harmony, and balance entering the field of aesthetics to express the beauty of the tilawat in the modern period and explain the listeners' feelings. It has been determined that melody and Qur'anic chant are a practice that has had a basis since the first period. Although Muslims have developed their artistic and aesthetic ideas throughout history, they acted sensitively while adapting this to the Quran, that they did not spoil the specific tilawat of the Quran. So, it was pointed out that they shaped it within a respectful framework. As a reflection of this understanding, it has been pointed out that calligraphy and melodies have developed parallel to this tendency.

Undoubtedly, the beauty and unique nature of the Qur'anic tilawat do not need to be explained with the word aesthetics. However, since the aesthetics, which was introduced to the literature with Alexander Baumgarten and which is one of the popular words of the modern period, is widely used in expressing the beautiful, pleasant, harmonious, and melodious one, the beauty of the recitation is tried to be discussed within the framework of the concept of aesthetics in this study. It was determined that the sanity used to point out the human beings' emotional side and their naivety in the world of perception has a natural connection in its relationship with calligraphy, melody, and recitation. Also, it was once again stated that the real factor that led Muslims to art and aesthetics was the Qur'an, the divine melody, and voices reflected in its tilawat.

It was stated that both Qur'anic chant and the reader's body language, voice, melody knowledge, technical devices, and the place and time in which the Quran is read are seriously effective in a quality Qur'anic chant.

GİRİŞ

Kur’ân, Hz. Peygamber’e indirilen mukaddes metnin özel ismi, tilâvet¹ onun telaffuz edilmesidir. Estetik ise özünde, görünüşünde ve yansımalarında güzeli düşündüren ve hissettiren duygudur.²

Kur’ân’ı, kendine özgü bir tarzda, vurgulu ve tane tane sükûnet içinde okumak esastır. Sükûnet içerisinde okunmasındaki gaye, dinleyenlerin mana üzerine yoğunlaşmalarını ve estetik haz duyabilmelerini temin etme düşüncesi olabilir.³ Estetik ise güzel yaklaşma, hayranlık duyma, muhteşemliği fark edebilme ve dinlediği ya da gördüğü nesnenin etkileyciliğini hissetmedir.⁴

Yalın bir bakış açısıyla bile yaklaşarak estetik ile din arasında bağlantı kurulabilir. Nesnelere yaratılma aşamasında ve güzellik ölçütlerinin belirlenmesinde dinin oynadığı büyük rol, inkâr edilemez bir gerçektir.⁵ İslâm ve estetik kelimelerinin çokça birlikte anılmamasının sebebi ya İslâm denince daha çok dinî, siyasî ve ekonomik kavramların akla gelmesi ya da modern bir kavram olan estetik üzerine Müslüman âlimlerin yeteri kadar eser yazmamış olmalarıdır. Bu çalışmada Müslümanların hayatının merkezinde yer alan Kur’ân tilavetiyle insanın duygularının ifade edilmesinde ya da seslendirilmesinde öne çıkan estetik kavramı arasındaki ilişki ele alınacaktır.

¹ “Tilâvet” kavramının dil bilimsel açıdan detaylı bir izahı için bk. Seyyid Ahmed, Abdolvâhid, “Kur’ân-ı Kerimde Okuma (Kıraat) Lafızları”, çev. Ali Akpınar, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 200-206, 210-211.

² Turan Koç, *İslâm Estetiği* (İstanbul: İsam Yayınları, 2009), 18-19, 72.

³ Muhammed Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 100-101.

⁴ Koç, *İslâm Estetiği*, 110-113.

⁵ Oliver Leaman, *İslâm Estetiğine Giriş*, çev. Nuh Yılmaz (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 29.

1. İSLÂM'DA ESTETİK

İnsanın estetiği algıladığı duygusunu yaratan ve eşyanın özüne estetiği de koyan Allah'tır.⁶ Mahlûkat bütün yönleriyle güzelliğini/estetik yönünü Allah'tan alır. Bütün güzellikler Allah'ın cemal sıfatının tecellileridir. Bu bağlamda İslâm estetiğinde sanatkâr, güzelliği yaratan değil keşfedendir.⁷

Estetik, İslâmî literatürde “Bediyyât”, “İlmü'l-Cemal” veya “İlm-i Bedâyi” şeklinde ifade edilmektedir.⁸ Kur'ân'da tezeyyün⁹ ve tecemmül¹⁰ kelimelerinin yanı sıra insana naif gelen, onun ruhuna tesir eden; kavlü'l-leyyin (yumuşak söz),¹¹ kavlü'l-belîğ (en açık söz),¹² kavlü's-sedîd (doğru söz),¹³ kavlü'l-kerîm (tatlı dil),¹⁴ kavlü'l-meysûr (yumuşak söz),¹⁵ kavlü'l-ma'rûf (güzel söz)¹⁶ kavlü'l-hak (doğru söz)¹⁷ ve ahsen (en güzel söz)¹⁸ gibi söz türleri olarak da çeşitli âyetlerde geçmektedir.¹⁹ Hadislerde ise zînet, hilye, cemâl ve hüsn şeklinde ifade edildiği görülür.²⁰

Sanat ve estetik, insanın Allah ile olan ilişkisini güçlü hale getirecek araçlardan birisi olabilir. Allah ile insan arasındaki ilişkiyi zayıflatıp da koparacak göreceli güzellik, İslâm estetiği anlayışında yer almayabilir. Çünkü İslâm, sadece inanç temeline dayanan bir din değil, aynı zamanda uygulama boyutu olan bir yaşam biçimidir. İslâm'a göre hayata geçirilemeyen inanç bir değer ifade etmez.²¹ Örneğin, estetiğin tartışma konusu olan başlıklarından temel ikisi, yapaylık ve doğallık hususudur. İslâm estetiği ilgi

⁶ İlgili âyetler için bk. el-A'râf 7/180; el-İsrâ 17/110; Tâhâ 20/8; el-Mü'minûn 23/15; el-Furkân 25/2; es-Secde 32/7; es-Sâffât 37/125; er-Rahmân 55/7; el-Haşr 59/24; el-Mülk 67/3-4.

⁷ Hayrani Altuntaş, “Kur'ân ve Estetik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/1 (1998), 53.

⁸ Altuntaş, “*Kur'ân ve Estetik*”, 54.

⁹ el-Bakara 2/212; Âl-i İmrân 3/14; el-En'âm 6/122; el-Enfâl 8/48; et-Tevbe 9/37; Yûnus 10/12; er-Ra'd 13/33; el-Fâtır 35/8; el-Gâfir 40/37; Muhammed 47/14.

¹⁰ Âl-i İmrân 3/14; en-Nahl 16/06; el-Mü'minûn 40/64.

¹¹ Tâhâ 20/44.

¹² en-Nisâ 4/63.

¹³ en-Nisâ 4/9.

¹⁴ el-İsrâ 17/23.

¹⁵ el-İsrâ 17/28.

¹⁶ el-Bakara 2/263; en-Nisâ 4/5.

¹⁷ Meryem 19/34.

¹⁸ en-Nahl 16/125; el-İsrâ 17/53; el-Ankebût 29/46.

¹⁹ Nurettin Turgay, “Kur'ân ve Sünnet Açısından Estetik (Müziğin Bu Alandaki Yeri)”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2014), 9.

²⁰ Faruk Beşer, “Süslenme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/179. İlgili hadisler için bk. İbn Mâce, “Fiten”, 19; Nesâî, “Tahâret”, 93; Tirmizî, “Libâs”, 43; Buhârî, “Nikâh”, 16; Buhârî, “Vasâyâ”, 21.

²¹ Ahmet Atan, “İslâm Sanatında Özgünlük ve Evrensellik”, *VI. Dini Yayınlar Kongresi* (İstanbul: DİB Yayınları, 2013), 216.

çekiciliğini doğallığından almaktadır. Bu, gerek mimari ve hüsn-i hat gibi sanatsal ürünlerde gerek Kur’ân tilâveti gibi sese ve mûsikîye dökülen duygularla kendisini göstermektedir.²²

Kur’ân-ı Kerim sanattaki güzelliği ortaya koymakla birlikte aynı zamanda inanç, ahlâk, tabiattaki güzellikler hatta tüm evrendeki güzelliği içine alan bütüncül bir kitaptır. Bu bağlamda Kur’ân; insanlardan, hayvanlardan, bitkilerden, doğadan, gökyüzünden, maddî ve manevî güzelliklerden bahsetmektedir. Bunları ifade ederken insanları temaşaya, eşyanın özündeki şekilsel, işitsel ve görsel güzellikleri fark etmeye çağırmakta ve de insanların dikkatlerini çekmektedir. Ayrıca hüsn,²³ tayyib,²⁴ zînet,²⁵ cemil,²⁶ ni‘me,²⁷ sürur,²⁸ ve ihsan²⁹ gibi kavramlarla insandaki estetik hissiyatın oluşması, gelişmesi, eşyada karşılığını bulması, sözün ve sesin büyüsunün karşımızdaki insana ulaştırılmasında da estetik tavır sergilenmesi gerektiğini belirtmektedir. Allah, estetiğin kaynağı, “sözün en güzelini söyleyen, ifadelerini ikileyen ahenkli bir kitap olarak indiren,”³⁰; “bütün güzel sözlerin de kendisine yükseldiği varlıktır.”³¹ Bununla birlikte Allah’ın, “Esmâ-i Hüsnâ” olarak bilinen en güzel isimlerinden her birinde estetiğe açılan bir kapı olmakla birlikte, direkt estetiği de ifade eden “el-Bârî”, el-Latîf” ve “el-Musavvir” isimleri vardır. Bu üç isim, O’nun hiçbir örnek olmaksızın tüm evreni yarattığı ve uyum içerisinde devam ettirdiği, her işin inceliğini bilip hiç umulmadık yoldan kullarına iyilik ulaştırdığı ve her şeye biçim, özellik verip güzelleştirdiği gibi anlamları içlerinde barındırırlar ki bu mana, aynı zamanda estetiği ifade etmektedir.³²

İslâm sanat ve estetiğinin hedefi, insanın dini yaşam dünyasına renk katmak, insanın ait olduğu kaynakla buluşmasında ona teşvik edici duygular

²² Leaman, *İslâm Estetiğine Giriş*, 89.

²³ Âl-i İmrân 3/14; en-Nahl 16/90; el-Ankebût 29/7; el-Ahzâb 33/52; es-Sâd 38/44; el-Mülk 67/2. İslâm düşüncesinde iyi-kötü, güzel-çirkin gibi anlayışları ifade etmek üzere kullanılan hüsün-kubuh kelimelerinden “hüsün”; iyilik, güzellik, hayır, yakışıklılık, hoşluk, uyum, tenasüp, sevimlilik ve albeni gibi estetiği direkt ifade eden anlamlardan ziyade, İslâm literatüründe daha çok eylemlerin ahlâkî ve dinî değerini ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Bk. Koç, *İslâm Estetiği*, 52; İlyas Çelebi, “Hüsün ve Kubuh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999) 19/59.

²⁴ el-Mâide 5/4; el-A`râf 7/32; İbrâhîm 14/24-26.

²⁵ el-A`râf 7/26; et-Tevbe 9/37; er-Ra`d 13/17; el-Kehf 18/28; Nûr 24/31; en-Neml 27/60; el-Kasas 28/60; el-Hucurât 49/7; et-Tîn 94/4.

²⁶ Yûsuf 12/18; el-Hicr 15/85; el-Ahzâb 33/28, 49; el-Müzzemmil 73/10.

²⁷ el-Enfâl 8/40; en-Nahl 16/30; el-Kehf 18/31; el-Ankebût 29/58; es-Sâffât 37/75; es-Sâd 38/30; ez-Zümer 39/74.

²⁸ el-Bakara 2/67-69; en-Nahl 16/6-8.

²⁹ es-Secde, 32/7; et-Tegâbün 64/3.

³⁰ ez-Zümer 39/23.

³¹ el-Fâtır 35/10.

³² Osman Mutluel, *Kur’ân ve Estetik* (Ankara: Ötüken Yayınları, 2010), 92-93.

yaşatmaktadır. Zaten İslâm'a göre dinî bir sanat asla başlı başına bir hedef değildir. İlahî mesajın insanlara iletilmesi ve hissettirilmesinde önemli ve estetik bir vasıtaadır.³³

İmânî hakikatlerin içselleştirilmesi ve hayata yansması için hem lâhûfî bir sesle eda edilmesi hem de yaşantıda estetik unsurlarla yer alması gerekmektedir. Nazımın önemsenmemesi ya da tilavetteki ciddiyetin ötelenmesi, din anlayışında da manevî kuraklığa ve zarafet yoksunluğuna sebep olmakta, mananın kıymetini de kaybettirmektedir.³⁴ Bu duygu Kur'ân telaffuzuna yansımakta, din algısı yukarıda ifade edildiği gibi olan kişi tilâveti de nazım³⁵ boyutunda algılamakta ve Kur'ân'ın mana dünyasını hissedememektedir.

Kur'ân tilavetinin önemine, tecvid, tertil ve estetik ile gerçekleştirilmesine işaret eden âyetlerin³⁶ yanı sıra Hz. Peygamber'in kendisinin Kur'ân'ı güzel okuduğu³⁷ Kur'ân'ı ve ezanı güzel okuyan sahâbîlere³⁸ iltifat ettiği vâkidir.³⁹ Bu bağlamda Kur'ân'ın ilk öğretmeni olan Resûlullah'ın Kur'ân'ın gerek nazımına gerekse manasına önem verdiği görülmektedir.

1. 1. Tanımlar

Kur'ân, kelimesi farklı kök anlamları olmakla birlikte⁴⁰ terim olarak, "Allah'ın Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygamber'e gönderdiği, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, kendisi ile ibadet edilen Arapça muciz bir

³³ Koç, *İslâm Estetiği*, 23.

³⁴ Mehmet Zeki İçsan, "Estetik Din Anlayışı ve Alvarlı Efe Hazretlerinde Bedii Bir Fikir Olarak İman", *Uluslararası Muhammed Lütî (Alvarlı Efe) Sempozyumu*, ed. Cengiz Gündoğdu (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013), 205.

³⁵ Tilâvet ve estetik gibi iki önemli ve naif başlığın ele alındığı bu makalede Allah kelamından bahsedilirken, "lafız" değil "nazım" kelimesi kullanılacaktır. Çünkü klasik ulemamız Kur'ân'a "lafız" demeyi su-i edeb saymış ve eserlerinde Kur'ân'ın nazmı diyerek bu inceliğe dikkat etmişlerdir.

³⁶ el-Furkân 25/32 : "*İnkârcılar, "Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!" diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik.*"; el-Kıyâme 75/16-18 : "*Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et.*"; el-Müzzemmil 73/4 : "*Kur'ân'ı tane tane, hakkını vererek oku.*"

³⁷ Buhârî, "Ezan", 101.

³⁸ Hz. Peygamber'in Ebû Mûsâ el-Eşâri'ye dair iltifatları için bk. Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 31; Müslim, "Müsâfirîn", 236.

³⁹ M. Tayyip Okiç, *Kur'ân-ı Kerimin Üslûb ve Kıraati* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 16.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrût: Dâri lhyâü'l-Kütübi'l-Arabî, 1376/1957), 1/277-282; Suyûtî Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Mütevellî Mansûr (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâsi, 2009), 1/144-147; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, 1995), 1/456-469.

kelâmdir.⁴¹ Kur'ân'ın tedvini, tecvid⁴² ile tilâveti ve kıraat farklılıkları Müslümanlar tarafından önemsenmiş, Hz. Peygamber'den günümüze kadar bu hususta ve kıraatlerin rivayetleri boyutunda ciddi eserler kaleme alınmıştır.⁴³ Kur'ân'ın nasıl okunması gerektiği Hz. Peygamber tarafından belirlenmiş, sahâbe ve sonraki nesiller tarafından sema ve arz yoluyla aktarılmış ve bu ölçüler daha sonra tecvid kaideleri olarak kitaplardaki yerini almıştır.⁴⁴

Estetik, “aisthesis” ya da “aisthanesthai” kelimelerinden; duyum, algı, duyu ile algılamak bilimidir.⁴⁵ Estetik kelimesini bugünkü anlamda literatüre kazandıran Alman filozof Alexander G. Baumgarten'dir. O, estetiği güzel üzerine düşünme sanatı, sanattaki güzelliğin mahiyetinden bahseden bir bilim olarak ifade etmektedir.⁴⁶ Doğal nesnelerin güzel olduğunu ve kendilerine mahsus birtakım özelliklerinin olduğunu belirtmektedir.⁴⁷ Estetik, kişiye hoş gelen, haz verici olarak adlandırılan heyecan veya duygu veren hislerin incelenmesi ile ilgili disiplindir.⁴⁸

Estetik olgu, madde ve biçim arasındaki ilişkidir.⁴⁹ Estetik; hayata, insa-

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min ilmi'l-usûl*, thk. Şeyh Ahmet Avaz İnâne (Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1999), 1/85; Abdulhamit Birişik, “Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/383-388.

⁴² *Tecvid*, lügatte bir şeyi güzel yapmak, iyi ve güzel söylemek, ıstılahta ise harflerin mahreçlerine sıfatlarına riayet ederek Kur'ân-ı Kerim'i kurallara göre okumayı öğreten bir ilimdir. Teorik bilgilerin yanında esas olan uygulaması olduğu için aynı zamanda bir sanattır. Bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. el-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1985), 47; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları* (İstanbul: M. Ü. İfâv Yayınları, 1997), 130; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları* (İstanbul: Emin Yayınları, 2019), 87; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 70; Abdurrahman Çetin, “Tevcid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/253-254; Davut Kaya, *Delilleriyle Açıklamalı Kur'ân Öğretmeni* (Ankara: Sefa Yayıncılık, ts.), 101-102.

⁴³ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mucâhid, *Kitâbü's-Seb'a fî'l-kıraat*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400), 125-129; Ebü Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Tahtîd fî'l-itkânî ve't-tecvîd*, thk. Ganim Kaddürî Hamîd (Bağdat: Mektebetü Dâri'l-Enbârî, 1998), 70-87; Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, 47-50.

⁴⁴ Abdurrahman Çetin, “Mûsâ b. Ubeydullah Hâkânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/165-166. İlgili eserler için bk. Mûsâ b. Ubeydillâh b. Yahyâ el-Hâkânî, *el-Şaşıdetü'r-râ'iyye (el-Şaşıdetü'l-Hâkânîyye)*; Mekkî b. Ebî Tâlib, *Kitâbü'r-Riâye li't-tecvîdi'l-kirâe ve'tahkiki't-tilâve; Dâni, et-Tahtîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*; Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*.

⁴⁵ İsmail Tunalı, *Estetik* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013), 13; Ömer Naci Soykan, *Estetik ve Sanat Felsefesi* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2015), 390.

⁴⁶ Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1998), 1/539; Gamze Keskin, “Baumgarten'ın Felsefesinde Estetik ve Mantık”, *Felsefe Ar-kivi* 49 (2018), 16, 19-21.

⁴⁷ Leaman, *İslâm Estetiğine Giriş*, 28.

⁴⁸ Mutluel, *Kur'ân ve Estetik*, 18.

⁴⁹ İsmail Tunalı, *İfade Bilimi ve Genel Linguistik Olarak Estetik*, B. Croce Estetik'ine

na, topluma güzellik kurallarıyla bakış açısının ve ilişkisinin değerliliğini ortaya koyabilir. Estetik tavır, bir objeden herhangi bir karşılık beklemezsin haz duymak hüsnü kabul ile ona yönelmektir. Ancak bu tavır duygusal temele dayalı olmalı, anlamın ilk kez ortaya çıktığı “algı” boyutu ile fark edilmeli ve bu estetik tavır sonunda bir duygusallıkta çözümlenmemelidir.⁵⁰

Estetik tavır insanın fitratından kaynaklanan ihtiyaçlarına, yine fitrî bir tepki ile karşılık vermesi, bu duygusunu teskin eden sunumlara mukabelede bulunmasıdır. Estetik tavrın ana öğeleri olarak ifade edilen; duygusal temel, algı, duygusallığa bürünme ve haz hissi Kur’ân’ın lâhûtî ezgisel tilâvetini dinleyen kişinin zaten hissettiği durum olabilir. Ancak belirtmek gerekir ki burada ifade edilen haz duygusu⁵¹ hedonist⁵² bir duygu değildir. Çünkü bireyi gündelik tutkularından kurtaran, ruhunu arındıran ve evrenselleştiiren bu durum hedonist bir duygu olarak değerlendirilmemelidir. Kur’ân tilâvetinden yansıyan dâvudî ses; kaynağı ve müessir/etkileyici bir eda ile birlikte dinleyende oluşturduğu hüsnü kabul duygusu hedonist bir haz değil, manası güzel, ulvî duygulara dayanan, kişiye mutluluk veren ve kendisiyle huzur ve sükûn bulunan âlemşümül ve estetik bir duygudur.

Estetik duygusunun öğelerine bakıldığı zaman görsel ve işitsel duyuların ön planda olduğu görülmekte ve sonuçta haz duymaya kadar varan bu duygu, tüm aşamaları ile birlikte tilâvette karşılığını bulmaktadır.

Müslümanların, Kur’ân’ı tecvid ve makamla tilâvet etme, hüsn-i hat ile yazma ve Mushaf’ı tezhib⁵³ ile süsleme çabaları birlikte değerlendirildiği zaman, aynı zamanda içerilerinde estetik incelikleri de barındırdığı ifade edilebilir.

1. 2. Ölçü, Estetik ve Tilâvet İlişkisi

Ölçü, güzelliğin temel unsurlarından birisi olarak kabul edilebilir. Çünkü güzel olanda bir ölçü, nispet veya orantı vardır. Kâinattaki her şey bir ölçüye göre yaratılmıştır. Fizik, kimya, astronomi, biyoloji ve daha pek çok ilim bu hususu her gün teker teker gözler önüne sermektedir. Tabiatdaki ağaçlara, çiçeklere, bitkilere bakıldığında hem şekilsel özelliklerinde hem

Giriş (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983), 126.

⁵⁰ Tunalı, *Estetik*, 30-41; Soykan, *Estetik ve Sanat Felsefesi*, 44-52.

⁵¹ *Estetik Haz*, insanın doğal güzellik veya bir sanat eseri karşısında duyduğu ve kaynağını hoşlanmadan alan duygudur. Bk. Ayşe Taşkent, *Güzelin Peşinde Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd’de Estetik* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 221.

⁵² Hedonizm/Hazcılık, hayatta gerçekten ve bizzat kendisi için istenen tek şeyin, ahlâk alanındaki en yüksek değer, nihai ve en yüksek iynin haz olduğunu savunan öğretisi. Zevkperestlik. Bk. Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 401.

⁵³ *Tezhip*, el yazması kitap, levha, hüsn-i hat murakkaların kenarlarının boya ile süslenmesinde/bezenmesinde ezilmiş varak altın ve çeşitli renklerin kullanılmasıyla uygulanan süsleme sanatıdır. Bk. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, 4/1982.

de ekosistemde icra ettikleri görevlerinde ciddi bir ölçü ve estetiğin bulunduğu aşikârdır. Her varlık eşsiz bir düzen, plan, ölçü ve ahenk/armoni ile hayatîyetini sürdürmektedir. Hiçbir varlığın yaratılışında, hayatını sürdürmesinde ve varlıkların arasındaki ilişkilerde karmaşa ve kaos yoktur.⁵⁴ Buna ilaveten insanın bedeninde, dış görünüşünde ve iç organlarının şekillerinde de bu ölçü açıkça müşahede edilebilir. Bütün bu ölçü, nispet ve estetik, insanın dış görünümünün güzel olması içindir. Yumuşak çizgiler, dairemsi, dönüşlü, mütenasip veya uygun organlar, uyumlu ölçüler, organlar arası uygun nispetler, çok ince düşünülmüş inişler ve çıkışlar, hep o güzel insan içindir. Kâinata ait bütün bu estetik ve anatomik kaideler onun yaratılışında eşsiz bir ahengin hâkim olduğunu ispatlarken, bu nispetler, ayrıca, bize Allah'ın yarattığı güzelliğin dayandığı esasları da izah etmektedir.⁵⁵ Çünkü Allah'ın yarattığı her şeyde bir ölçü ve ahenk olup yağmur bile gökyüzünden bir ölçü muvacehesinde inmektedir.⁵⁶

Ebat, şekil, benzerlik ve simetri; eşyanın tabiatındaki güzel-çirkin ve iyi-kötü gibi özellikleri belirtmek için kullanılır. Simetri sadece sanatta değil insanda, doğada ve hemen hemen bütün canlılarda vardır.⁵⁷

Ölçü, nicel bir durumu, kabul edilmiş olan birimlerden birine göre ölçerek değerlendirmek anlamına gelmektedir. Ölçü aslında güzelliğin de ötesindedir. Örneğin, birçok ses güzeldir, fakat ölçülü olmadığı/kullanılmadığı için haz vermez. Aynı şekilde bazı sesler de ölçülü oldukları hâlde güzel değildir. Ölçülü nağmelerle ruhlar arasındaki ilişkide ilâhî bir sır olabilir. Bazı sesler ferahlık ve neşe, bazıları üzüntü, bazıları uyku, bazıları da güldürme etkisi uyandırmaktadır.⁵⁸

Ölçü ve estetiğe yönelik ifade edilen; simetri, ölçü, denge, uyum ve ritim gibi şekilsel, işitsel ve görsel kaidelerin tamamı Kur'an tilavetinde zaten var olan hususlardır. Tilâvette sadece ses ve makam olmayıp aslında her şey bir ölçü, sınır, simetri, kural ve tenasüp ile icra edilmektedir. Harflerin mahreçleri, sıfatları, tecvid kaideleri ve bunların okuyuş hızına göre⁵⁹ belli olan ve

⁵⁴ Recep Ertuğay, "Varlıklar Arası İlişkiye Bakışın İnsani İlişkilere Yansımaları", *I. Uluslararası Bilimler İşliğinde Yaratılış Kongresi Tebliğleri*, ed. Adem Tatlı (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Yaratılış Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2018), 1/771-787.

⁵⁵ Altuntaş, "Kur'an ve Estetik", 53-90; Mutluel, *Kur'an ve Estetik*, 176.

⁵⁶ el-Mü'minûn 23/18; ez-Zuhrûf 43/11.

⁵⁷ Mutluel, *Kur'an ve Estetik*, 183-184.

⁵⁸ Süleyman Uludağ, *İslâm ve Mûsiki* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015), 253.

⁵⁹ Kur'an-ı Kerim'in okuyuş hızı belli kurallara göredir. Her harfin hakkını vererek; med, idgam ve gunne gibi kuralları tam ölçülerine riayet ederek Kur'an'ı en yavaş şekilde okumak olan tahkik; tahkik ile hadr arası orta hızda okuyuş olarak tanımlanabilecek olan tedvîr ve yine belli ölçülere riayet etmekle birlikte Kur'an'ın en hızlı okunuşu olan hadr okuyuş usûlü kendi içerisinde bir takım ölçüleri barındırmaktadır. Medlerin, idgam ve gunnelerin ölçüleri her üç okuyuşta da farklı farklıdır. Bk. Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkâni ve'l-tecvîd*, 70-96; Cezerî, *et-Temhîd fi'l-ilmî'l-tecvîd*, 49-50; Okiç, *Kur'an-Ke-*

erbabınca fark edilen ölçülerle tilaveti, Kur'ân tilâvetine estetik kazandıran, güzelliğini ölçülerle de süsleyen, dinleyenin kulağında tenasüp duygusu uyandıran ve iç dünyasında eşsiz bir haz duymasını temin eden durumlardır. Bu incelikleri bizzat Kur'ân'ın kendisi de ifade etmektedir.⁶⁰

Kur'ân tilâvetindeki bu ölçü ve tenasüp, aslında dinleyen kişinin duygu eğitimi içinde son derece önemlidir. Duyu organlarımızın algıları, mutlu olma gereksinimleri ve kriterleri de ölçü ve nispet ile olunca tabiatta, insanda ve tilâvetteki ölçü ve ahenk, insanın fitratını hissetmesinde, ahlâkını içselleştirmesinde de belirgin rol oynamaktadır. Örneğin Kur'ân'ın eşsiz sedasının verdiği duygu, kişiyi aynı zamanda kaba bir ahlâkçılıktan estetik beğeni duygusuna taşıyıp naifliğini, zarifliğini ve ahlâkının fitrîliğini de hissettirmektedir.⁶¹

Tilâvette aynı ya da benzer iki harfin idgamı⁶² ve izharı⁶³, hemzenin vurgulu okunması, teshîli⁶⁴, ibdâli⁶⁵ ve hazfî⁶⁶, elifin ve fethanın imâlesi⁶⁷ ve fethalı okunuşları, ölçüyü, tenasübü ve estetiği ifade eden “Sesbilgisi (Pho-

rimin Üslûb ve Kırâati, 23; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 325-328.

⁶⁰ er-Ra'd 13/8; el-Hicr 15/19,21; el-Furkân 25/2; el-Kamer 54/49; et-Talâk 65/3; el-A'lâ 87/3.

⁶¹ Soykan, *Estetik ve Sanat Felsefesi*, 385.

⁶² *İdgam*, bir harfi diğer bir harfe katmaya denir. İdgam'ın uygulanma süresi farklı tecvid konularında- idgam-ı maal ğunne, idgam-ı misleyn, idgam-ı misleyn maal ğunne, ihfâ-i şefevî, vb.- farklı görüşler olmakla birlikte 1-1,5 elif miktarı uzatılarak uygulanır. Bk. Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 68; Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 35; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 172; Yaşar Akaslan, “Kırâat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 234.

⁶³ *İzhâr*, kelime anlamı olarak açıklamak ve açıkça yapmak, ıstilahta ise iki harfin arasını birbirinden sekte yapmaksızın uzaklaştırmak ve ayırarak okumaktır. Bk. Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 81; Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 47.

⁶⁴ *Teshîl*, kolaylık anlamına gelip ıstilahta, birbirini takip eden iki hemzeden ikincisini, hemze sesi ile elif sesi veya hemze sesi ile vav sesi yahutta hemze sesi ile yâ sesi arasında bir sesle okumaya denir. Bk. Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 133-134; Akaslan, “Kırâat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları”, 225.

⁶⁵ *İbdâl*, lügatte değiştirmek, bir şeyi başka bir şeyin yerine koymaktır. Kırâatte ise hemzenin yerine ona bedel olarak elif, vav veya yâ harfini koymak ve böylece okumaktır. Bk. Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 67; Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 18-19.

⁶⁶ *Hazif*, harfi yazı veya lafızdan kaldırmayı ifade eder. Yerine başka bir harf getirmeksizin harfi yok etmektir. Bk. Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 60; Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 98-99; Akaslan, “Kırâat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları”, 226.

⁶⁷ *İmâle*, eğmek, bir şeye yönelmek veya bir tarafa çekmek manasındadır. İstilahta ise fethayı kesreye, elif harfini de yâ harfine doğru eğerek okumaktır. Bk. Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, 73; Fırat, *Tecvid ve Kırâat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 52; Akaslan, “Kırâat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları”, 237-238.

nologie)” olarak bilinen bilim dalının sahasına giren hususlardır.⁶⁸ Örneğin, Kur’ân tilaveti esnasında uygulanan tecvitte; harflerin mahreçleri, sıfatları, idgam, ihfâ,⁶⁹ iklâb⁷⁰ ve med⁷¹ belli ölçülerle⁷² okunması gereken kurallardır. Ünlü kıraat âlimi Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî de (ö. 590/1194) Hırzû’l-emânî ve vechû’t-tehânî adlı eserinde ele aldığı tecvid kaidelerinin belli ölçü ve kurallara göre okunması gerektiğini ifade ettikten sonra, bu durumun harflerin ölçülerinde ve diğer tecvid kaidelerinde uygulanmasının gereğini 1134. beyitte kısaca şöyle özetlemiştir.

وَهَٰكِ مَوَازِينُ الْحُرُوفِ وَمَا حَكَى ... جَهَابُذَةُ النَّقَّادِ فِيهَا مُحَصَّنًا
İşte bunlar harflerin ölçüleri ve bu konuda ileri gelen âlimlerin anlattıklarının özüdür.⁷³

3. Bediî/Estetik Zevk ve Tilâvet İlişkisi

Osmanlıcada bediyyat kavramı ile ifade edilen estetik, güzellikler, sanat eserleri, güzellik ölçülerine uyan, gözü gönü okşayan, beğenilen anlamına gelmektedir.⁷⁴ Kur’ân tilâveti için de manevî sanatları kapsayan, lafız ve manevî sanatlar icrasıyla sözün süslenmesini öğreten bilim şeklinde farklı bir tanım yapılmıştır.⁷⁵

Bediî zevk sadece insanî veya fizikî manada değil, daha çok sanatsal, soyut ve edebî manada bir güzelliştir. Bediî ilminin söz ve mana ile ilgili

⁶⁸ Muhammed b. Hassan et-Tayyân, “Araplarda Sesbilim (Fonetik)”, çev. Ahmet Yüksel, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2004), 312.

⁶⁹ *İhfâ*, gunne ile birlikte, şeddeden uzak, idgam ve izhar arasında bir okuyuş ile belli harfleri uygulama ölçüsüne riâyet ederek okumaktır. Bk. Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, 72; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 32-33; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 163.

⁷⁰ *İklâb*, tenvîn veya sakın nun’u mim’e çevirmek ve onu bâ’dan önce, gunne ile ihfâ etmektir. İklâb için de uygulama ölçüsü 1-1,5 elif miktarıdır. Bk. Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, 72; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 174; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 176-178.

⁷¹ *Med*, uzatmak, ziyade etmek ve çekmek demektir. Tecvid ilminde belli harfler ile sesi uzatmaya denir. Bk. Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed el-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kıraati’l-aşr*; thk. Ali Muhammed ez-Zebba’ (b.y. el-Matbaatü’t-Ticariyyetü’l-Kübra basım yılı), 1/313; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, 92; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 190; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 201; Ali Öge, 18. *Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde’nin Kıraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 118-119.

⁷² Sonu sükun-u âriz ile biten kelimedede; tûl, tevassut, kasr, revm ve işmam gibi kurallar hem ölçüyü hem de estetiği ifade eden uygulama esaslarıdır. Bk. Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 219; Öge, *Yusuf Efendizâde’nin Kıraat İlmindeki Yeri*, 121.

⁷³ Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî, *Hırzû’l-emânî ve vechû’l-tehânî fi’l-kıraati’s-seb’a*, thk. Muhammed Temîm ez-Züabî (b.y.: Mektebetü Dâri’l-Hedyi Li’d-Dirâseti’l-Kur’âniyye, 2005), 1/91; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzû’l-me’ânî min hurzi’l-emânî fi’l-kirâ’ati’s-seb’a* (b.y.: Dâru’l-kütübil ilmiyye, ts.), 743.

⁷⁴ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 293.

⁷⁵ Tâhirü’l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973), 25.

olan seci ve tenasüp sanatları, tilâveti direkt ilgilendiren mahiyettedir.⁷⁶ İslâm'da bedî zevkin ve sanatın somut örneklerinin başında Kur'ân'ın mah-reç ve makamla tilaveti gelmektedir. Kur'ân'ın eşsiz nazmı gereği cümlelerin kuruluşu, kelimeler arasındaki uyum, kelime sonlarında seci⁷⁷ ve söz dizimindeki ritim ve mûsikî dinleyenlere eşsiz bir haz yaşatmaktadır.⁷⁸ Hatta Kur'ân tilâvetine gösterilen büyük önem; İslâm sanatlarının çeşitlenmesine vesile olmuş, hüsn-i hat, tezhip ve dinî mûsikî gibi kutsal sanatların doğmasına/gelişimine de katkıda bulunmuştur

Sesi güzel olan birinden Kur'ân dinlemek insana eşsiz bir haz duygusu verir. Bu geçici bir zevk değil, insanın fitratında hissettiği haz duygularının Kur'ân tilavetinde sese dökülmesidir. Güzel olan ile haz arasında doğru bir ilişki olabilir. Kur'ân'a göre de bir şey güzel ise hem iyidir hem de insana haz verir. İnsan güzel olan bir şeyi görme ya da işitme duyuları ile fark edip bunu haz duygusu ile yaşayabilir.⁷⁹ Tilâvette bütün bunlar karşılık bulmaktadır. Kur'ân'ın yazılışı, harflerin okuyucunun ağızından çıkışı, harflerin sıfatlarından yansıyan estetik, makamla okunduğundaki işitilen sesteki ölçü ve ahenk birlikte hissedildiğinde estetik duyguları harekete geçiren hususlardır. Ayrıca tilâvet makam ile icra ediliyor ise bu durumda dinleyen insan için haz duygusunu büyük bir huzur ve sükûn ile yaşaması söz konusudur. Tat alma ve koku, haz veren bir duygu olsa da bütün sanatlar görme ve işitme duyularına dayanırlar ki, tilâvette hem okuyan hem de dinleyen için bütün bunların karışımı söz konusudur.

Kur'ân tilaveti sadece müzik ya da "gînâ"⁸⁰ olarak addedilmemelidir. Ancak Kur'ân'ın güzel sesle okunması müminlerin ruhlarını derinden etkiler. Kırâati güzel olan bir kârîyi dinlemek insanın nabzını yükselttiği gibi hilkatın sesini duymanın önemli bir aracı haline de gelebilir.⁸¹ İnsanların zevkleri farklı farklıdır. Fakat yedikleri, içtikleri, giydikleri, dinleyip izledikleri şeylerden zevk almaları müsellemdir. Yediği baklavadan damağı

⁷⁶ Süleyman Gür, *Anlatımlı Kur'ân Belâgatı Meânî-Beyâ-Bedâ'* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 290-318.

⁷⁷ Seci, nesir halindeki metinlerde ifadelerin sonlarının aynı kafiye veya vezin ile bitmesi şeklinde tanımlanmıştır. Sonu aynı şekilde biten Kur'ân âyetlerini ifade için seci kavramını kullanan âlimler birlikte daha çok fasıla kavramı kullanılmaktadır. Bk. Abdullah Emin Çimen, "Kur'ân'da Ritmik Yapı: Fasıla ve Uslûp Açısından Bir Deneme", *Dini Araştırmalar* 9/27 (Ocak-Nisan 2007), 195; Gür, *Anlatımlı Kur'ân Belâgatı Meânî-Beyâ-Bedâ'*, 316.

⁷⁸ Koç, *İslâm Estetiği*, 32.

⁷⁹ Tunalı, *İfade Bilimi ve Genel Linguistik Olarak Estetik, B. Croce Estetik'ine Giriş*, 34-35.

⁸⁰ *Gînâ*, sözlükte "sesi yükseltmek; bir sözü mırıldanmak, şarkı, türkü, gazel, kaside vb.ni heyecan verici bir tarzda söylemek, okumak" anlamına gelmektedir. İslâm düşüncesinde mübahlığı ve haramlığı konusunda büyük tartışmalar yapılmış bir konudur. Ancak bu çalışmanın temel maksadı olmadığı için ele alınmayacaktır.

⁸¹ Koç, *İslâm Estetiği*, 177.

çatlayanın zevki, içtiği sudan yüreği ferahlayanın duygusu, temaşa ettiği sanatsal bir görselden aldığı haz ve dinlediği tilâvetten hissettiği yüksek manevi lezzet fitratı ile uyumlu insanlar da aynıdır.

Tilâvetin icrasında ve dinlenmesinde insanın hissiyatı bu estetik duyguları karşılamaktadır. Estetik ve güzel kavramı insana iç dünyasının ferahlığını, fitri hazzı ve bu duyguların kişiyi mutluluğa taşımasını hissettirir. Kur’ân dinlemek bütün bu iç ve dış hissiyatı içerisinde barındırmaktadır. Meşhur kârî Mustafa İsmail’in (ö. 1978) manaya dayalı tilâvetini dinleyen kişi iliklerine kadar ses, makam ve ölçülerdeki ahengi iştirken aynı zamanda bütün bunların icrasındaki estetiği de müşahede etmektedir.⁸²

Kur’ân’da fasıla üslûbunu yansıtan âyet sonlarını dikkate alarak okuyana kârî hem tecvid ve tertîl⁸³ ile okumayı hem de tilavette estetiği ortaya koymaktadır. Örneğin, sonu med ile biten *يُوحَىٰ، عَنِ الْهُوَىٰ، هُوَىٰ،* medd-i arız ile biten *رَقِيْبًا، اٰتِيْمًا، سَبِيْلًا* ile biten *يَطْنُوْنَ، خَالِدُوْنَ، الرَّحِيْمِ* ya da sonu cezim ile biten *اَعْمَالِكُمْ بِالْهَمِّ، اَعْمَالِكُمْ* âyetlerin okunması ve dinleyen üzerinde bıraktığı haz ve estetik duygular farklıdır. Nitekim Kâf Sûresinin âyet sonları beş âyet hariç⁸⁴ kalkale, Kalem sûresinin âyet sonları genelde “nun” harfiyle ve on âyet hariç⁸⁵ “mim” harfi ile bitmektedir. Bu durum okuyunun mahareti ve tilâvetini belli usullere göre yerine getirmesi durumunda dinleyenlerde farklı bir his/haz uyandırmaktadır.

Kur’ân’da bazı âyetlerin tekrar edilmesinde de ayrı bir estetik ve kalbî zevk vardır. Örneğin, Şuarâ Sûresinde *اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَايَةً وَّمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِيْنَ*⁸⁶ âyeti sekiz, Kamer Sûresinde, *فَهَلْ مِنْ مُّذَكِّرٍ*⁸⁷ âyetinin bu kısmı altı, Rahman Sûresinde *فِيْآيِ الْاٰءِ رَبِّكُمْ اٰتِيْنَ*⁸⁸ âyeti otuz bir, Hadîd Sûresindeki âyetlerde *وَكَثِيْرٌ مِنْهُمْ فٰسِقُوْنَ*⁸⁹ kısmı üç, Neme Sûresinde *اِنَّ عٰلِهٖ مَعَ اللّٰهِ*⁹⁰ kısmı beş âyet içerisinde, Saffat Sûresinde *اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلِصِيْنَ*⁹¹ âyeti dört kez ve Mürselât

⁸² Kur’ân Meclisi, “Kur’an İşte Böyle Okunur”, *YouTube* (4 Mart 2018), 00:00:01-00:11:48; Kur’ân Sayfası, “Mustafa İsmail’in Sineleri Zorladığı Anlar”, *YouTube* (1 Temmuz 2013), 00:00:02-00:09:23.

⁸³ *Tertîl*, sözü ağızdan düzgün ve yavaşça çıkarmak anlamına gelen tertîl, ıstılahta ise tecvide ve güzel edaya riayet ederek tilâveti açık, peş peşe ve yavaş yavaş okumaktır. Bk. Abdolvâhid, “Kur’ân-ı Kerimde Okuma (Kıraat) Lafızları”, 217-220; *Temel, Kıraat ve Tecvid İstılahları*, 133; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 77.

⁸⁴ Kâf 50/4, 32, 36, 43, 44.

⁸⁵ el-Kalem 68/4, 11, 12, 13, 16, 20, 34, 40, 48, 49.

⁸⁶ eş-Şuarâ 26/8, 67, 103, 121, 139, 158, 174, 190.

⁸⁷ el-Kamer 54/15, 17, 22, 32, 40, 51.

⁸⁸ er-Rahmân 55/13, 16, 18, 31, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.

⁸⁹ el-Hadîd 57/16, 26, 27.

⁹⁰ en-Neml 27/60, 61, 62, 63, 64.

⁹¹ es-Sâffât 37/40, 74, 128, 160.

Sûresinde ise *وَيْلٌ لِّیَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ*⁹² âyeti on defa tekrar edilmektedir. Bu tekrarların, okunduğu zaman ve ortama uygun olacak şekilde makam ile tilaveti, dinleyenlerin gönlünde güzel duygulara ve estetik hislere vesile olabilir.⁹³

Mekkî ve Medenî sûrelerin üslubu, mahiyeti ve içerikleri farklı olmakla birlikte fasılaların yapısında da değişiklik vardır. Şöyle ki Mekke'de inen âyetlerde/sûrelerde kısa, sert, aynı harflerle biten fasılalar daha fazla ön plana çıkarken Medine'de inen âyetlerde/sûrelerde daha uzun, mülayim ve değişen harflerle fasılalar ve daha çok mana ön plana çıkmaktadır.⁹⁴ Eğer bu durumu okuyan ve dinleyen biliyor ise fasılalar vesilesiyle sese ve makama yansıyan ahenk kişi(ler)de estetik bir duygu yaşamasını temin edebilir.

1. TİLÂVETİN ESTETİKLE İLİŞKİLİ OLDUĞU ALANLAR

2. 1. Hüsn-i Hat

Yazmak, çizmek ve alâmet koymak anlamındaki “الخط” kelimesinden temel anlamını almış “حسن الخط” şeklinde daha sonra terkiplleşmiş ve Arap alfabesini bir takım estetik ölçülere riayet ederek güzel bir şekilde yazma sanatı anlamında kullanılmıştır.⁹⁵

Kur'ân, Allah'ın iradesinin algılanmasında ilk vasıttadır. Bundan dolayı kendisine büyük saygı duyulmuş, Kur'ân'ın güzelliğinin her vecheden gösterilmesi ya da ortaya konulması değerli addedilmiştir. Bu duygu, Kur'ân'ın yazılmasını da başlı başına estetik bir eylem olarak Müslümanların sanat anlayışına taşımıştır.⁹⁶ Hüsn-i hat ile yazılan harfler, muhteşem sanat eserleridir. Çünkü bu harfler, kendilerindeki incelikleri fark edebilenler için çok güzel nesnelere dir. Hüsn-i hat sadece harflerin güzel yazılması çabası değildir. Şekil ve üslubun güzelliği yanında hattın manasını bilmeyen kişilere metnin ilâhî bir eser olduğunu hissettirebilmektir. Hattat için temel hedeflerden birisi de bu zahmetli sürecin sonunda Allah'ı daha derinlemesine idrak edebilmek çabasıdır.⁹⁷

Hüsn-i hat sanatının çok gelişmesinin ana nedeni İslâm'da imgenin yasağ olması olmuştur. Hüsn-i hattın ana gayesi, insanı, görünen göreceli güzelin arkasındaki görünmeyen gerçek güzele götürmektir. Bununla birlikte hüsn-i hattın gayesinde de yazının kendisinin kutsallaştırılması dürtüsü değil, sayfa üzerinde meşk edilmiş şekil ve örüntülerin güzelliğinin zevkini

⁹² el-Mürselât 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49.

⁹³ Çimen, “Kur'ân'da Ritmik Yapı: Fasıla ve Üslûp Açısından Bir Deneme”, 201-205.

⁹⁴ Çimen, “Kur'ân'da Ritmik Yapı: Fasıla ve Üslûp Açısından Bir Deneme”, 209.

⁹⁵ M. Uğur Derman, “Hat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/427-437.

⁹⁶ Koç, *İslâm Estetiği*, 139.

⁹⁷ Leaman, *İslâm Estetiğine Giriş*, 78, 102.

karşı tarafa yaşatma duygusu vardır.⁹⁸

Hat sanatının estetik açıdan değerlendirilmesinde esas ölçü kalemdir. Güzel sanatların estetik kriterlerinden olan ölçü, denge, uyum, ritim, ahenk gibi kavramlar, hat sanatının içinde zaten var olan hususlardır. Ama bu estetik değerlerin ortaya çıkmasındaki esas mihenk, yazı için tespit edilen kalem ağzının genişliğidir. Harflerin yazı çeşitlerine göre ölçülendirilmesindeki mikyas ise, yazı kalemi ile belirlenen noktadır.⁹⁹ Örneğin Kayışzâde Hâfız Osman Nûri (ö. 1894) hattının göz zevkine hitap ettiği, hüsn-i hat kurallarını tam içerdiği ve estetik olarak da çok etkileyici bir yönünün olduğu müsellemdir.¹⁰⁰

Hüsn-i hattın ayırıcı unsurlarından olan ve harf yapılarının, boy, incelik ve kalınlıkları arasındaki uygunluğa delalet eden kaide tenasüptür. Harflerin diğer harflerle ve kelime içinde birbirlerine olan uyumuna ise nispet denir. Farklı formlar içine hattatların istek ve tefekkürleriyle en üst düzeyde ortaya koydukları kompozisyon, enfüsî ve afâkî estetik; geleneklerin, maddi ve manevi kültür değerlerinin sanatkâr üzerinde bıraktığı duygu, sezgi ve düşüncüler, hat eserlerinin meydana getirilmesinde olduğu kadar, bu alanın şaheseri olan Kur’ân-ı Kerîm kitabetinde de vazgeçilmez güzellik unsurlarıdır. Ama bütün bunların sanatkârın kabiliyetiyle birleşerek toplandığı ve aktarıldığı yer, kalemin ağzıdır. Ayrıca, hat sanatında maddi ve psikolojik kriterlerin tamamlayıcısı olarak ritim, revnak, halâvet gibi hususlar da bizzat elin kaleme aktardığı güzelliklerdir.¹⁰¹

Mûsikînin kulak aracılığı ile insana yaşattığı estetik duyguyu hüsn-i hat göz üzerinden yapmaktadır. Hat sanatı mananın surete/harflere/şekle bürünmüş halidir. Kur’ân’a duyulan saygıdan mülhem, Kur’ân hattı Müslümanlar için eşsiz bir öneme sahip olmuştur. Bu duygu hattatların elinde sanata ve Kur’ân’ın okunması esnasında kârinin sözünde ve sesinde bir zevke dönüşmüştür. Yazı, İslâm’ın dışındaki hiç bir medeniyette estetik açıdan bu kadar ilgi çekici olmamıştır. Ancak Müslümanlar yazıyı Kur’ân’ın hattına, “hüsn-i hatta” dönüştürüp “kutsal sanat” olarak hayatlarına aktarmışlardır.¹⁰² Camilerde, mescitlerde, sanat eserlerinde ve saraylarda; âyet, hadis ve kelâm-ı kibar türünden yazıların hüsn-i hat ile yazılması o mekânlara ayrı bir görsel güzellik kazandırabilir. Örneğin Bursa Ulu Cami’nin üç kapısından da içeri girerken sizi huşu ve hudû’ya davet eden, dışarı çıkarken de sizi dünyaya dalmamaya, camiye ve ibadeti unutmamaya

⁹⁸ Leaman, *İslâm Estetiğine Giriş*, 78.

⁹⁹ Fevzi Günüş, “Kur’ân-ı Kerim Kitabetinin Estetik Temelleri”, *İstem* 8/16 (2010), 141.

¹⁰⁰ Muhittin Serin, “Kayışzâde Hâfız Osman Nûri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 22/79-80.

¹⁰¹ Günüş, “Kur’ân-ı Kerim Kitabetinin Estetik Temelleri”, 142.

¹⁰² Koç, *İslâm Estetiği*, 140.

sevk eden hat yazıları, bu mesajları bilenlerin kalbinde etkileyici bir iz bırakabilir.

Müslümanların evlerini ya da yaşam alanlarının tamamını sanat eserleri ile süsleyip estetik görünüm kazandırmalarında hüsn-i hat yazıları tarih boyunca hep öncelikli olmuştur. Resim ve heykel gibi sanatsal esere mesafeli duran Müslümanlar, evlerinde ve iş yerlerindeki bazı duvarlara mekânın anlam ve önemini ifade eden bir hat yazısını tablo olarak asmak suretiyle yaşam alanlarına estetik güzellik katmışlardır. Her geçen gün seküler hayatın insanları esir aldığı günümüzde, Müslümanların kullandıkları eşyalara, giydikleri elbiselere ve yaşam alanlarına hüsn-i hat yazılarını katmaları seküler ile kutsal arasındaki hayatta dine atıf yapmanın, inancın hayatın her yerine sirayet ettiğinin alamet-i farikası olarak değerlendirilebilir.¹⁰³

Hüsn-i hat ile tilâvet arasındaki somut ilişki Kur'ân'a duyulan büyük saygının ifadesi olduğu kadar harflerin tasvirinden kaynaklanan estetik özelliklerde de saklıdır. Birisi Kur'ân'ın saygı ile en güzel yazılması çabasıyken diğeri Kur'ân'ın tilâvetinin yine Kur'ân'a duyulan büyük hürmet nedeniyledir; belli bir usûl, tecvid ve makamla okunmasıdır.¹⁰⁴

Harflerin biçimsel yapısı ile anlama dönük yanı arasında organik bir bağ vardır. Örneğin, Hz. Peygamber'in isminin ilk harfi olan “ح” ile ibadet ederken başını öne eğen kişi arasında bağ kurmak, Allah'ın isminin ve kelime-i tevhidin bütün harflerinin yukarıya dönük olması bunların salt harf olmaktan öte birtakım manalarının da olduğu düşüncesini doğurmuştur.¹⁰⁵ Hat sanatında yukarıda ifade edilen bütün ölçü ve ahengin kalemin ağzı ile ifade edilmesine karşın tilâvette de bütün kural ve ses güzellikleri kârinin ağzından dinleyenlerin gönüllerine sirayet etmektedir. Bu durum tilâvette de görülür. Örneğin, “ج” harfi ince okunan bir harf olduğu halde sadece lafzattullahın okunuşunda ta‘zim için kalın okunur.¹⁰⁶

2. 2. Mûsikî

Mûsikî, ölçülü sesler vasıtasıyla estetik bir tesir ve heyecan husule getirmek, sesleri ritim ve armoni bakımından ele almaktır. Ahenkli ses çıkarma ve saz çalma tekniğidir.¹⁰⁷ Mûsikî, güzel ve estetik üzerine kurulu olan her şeyin, kişisel hazzın, içerisinde ahengin, sayısal prensipler ve oranların uyumlu olduğu matematiksel bir ilimdir.¹⁰⁸

¹⁰³ Leaman, *İslâm Estetiğine Giriş*, 66.

¹⁰⁴ Süyûtî, *el-İtkân fî u'lûmi'l-Kur'ân*, 1/265.

¹⁰⁵ Leaman, *İslâm Estetiğine Giriş*, 60.

¹⁰⁶ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 102-107, 200; Akaslan, “*Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları*”, 241.

¹⁰⁷ Nuri Özcan, “Mûsikî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/257.

¹⁰⁸ İbn Sînâ, *Mûsikî*, çev. Ahmet Hakkı Turabi (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), 6;

Dinî mûsikî denilince ise ilahî, münacat, naat, tekbir, mevlûd, temcîd,¹⁰⁹ tevhiş,¹¹⁰ salâ ve ezan gibi cami içi ve cami dışında dinî merasim mekânlarında uygulanan mûsikî türleri akla gelmektedir. Müslüman bir dinleyici için müzik sadece sanatçının neyi yansıttığı değil aynı zamanda müzik ile ne vermeye çalıştığı yani müziğin ne hissettirdiği de önemlidir.¹¹¹

Mûsikî, ilâhî bir sesleniş gibidir. Elest bezminde ruhlarla yapılan mi-sakta, anne karnındaki çocuğun annesinin kalp ritmini duymasında, doğan çocuğun kulağına okunan ezanda, ölünce mevtanın adına okunan salâda ve insanlığın son anında “sûr’a üflenerek ebedî hayata çağırma da mûsikî vardır.

O, aynı zamanda bir şifa kaynağıdır. Müzikle tedavi, insanlığın başlan-gıcına kadar götürülebilecek tarihi bir tedavi yöntemidir.¹¹² Ağrı tedavisin-de, uyku bozukluklarında, çocuk gelişiminde ve hayatı tehdit eden bazı hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Bu uygulama, Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ’dan (ö. 428/1037) Osmanlı’ya; Şifahanelerden Bîmarhânelere¹¹³ kadar tedavi amaçlı kullanılan, insanların gönül dünyalarını teskin ve tamir etmek için başvurulan bir çare olmuştur.¹¹⁴

Yapılan araştırmalarda mûsikî, insan beyni üzerinde birtakım nörofiz-yolojik etkiler de yapmaktadır. Müzik dinleyen insanın vücudunun “oto-nom sinir sistemi, endokrin sistemi ve immün sistemi üzerinde ciddi etkiler görülür. Kalp atım sayısının arttığı, akciğer bronşlarının genişlediği, kan damarlarının daraldığı, göz pupillasının genişlediği, ter bezlerinin uyarar-larının arttığı ve tükürük bezlerinde dahi farklılaşma meydana geldiği diğer etkileridir.¹¹⁵ Mûsikî, sadece sanat sevenlerin değil, ninni ile uyutulduklarında çocukların, hayvanların ehlileştirilmelerinde eğitimcilerin, insanları ve hayvanları tedavi etmede de hekimlerin kullandıkları önemli bir enstrü-man olmuştur.

İslâm, fitrî bir dindir. Mûsikî de insanın bu fitrî yönünün tabiiliğine işaret eden seslerin bütünüdür. Mûsikîde var olan ses ve ölçüyü fark etme ve bunlardan zevk alma hissi, insan ruhuna yerleştirilmiştir.¹¹⁶ Mûsikînin insanın gönlü üzerindeki etkisi, sesin hususiyetleri, aralıkları, mûsikî ve

Yılmaz Öztuna, *Türk Müsikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000), 274.

¹⁰⁹ *Temcîd*, dinî mûsikîde bir çeşit münacattır. Sözlükte “tâzim ve senâ etmek” anlamındaki temcîd, minarelerde ezandan ayrı olarak Allah’a yapılan dua, tazarru ve münâcât-lar hakkında kullanılır. Öztuna, *Türk Müsikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, 478.

¹¹⁰ *Tevhiş*, Türk dinî mûsikisinde mevlûd ve miraciyye arasında terennüm edilen bir şekildir. Öztuna, *Türk Müsikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, 482.

¹¹¹ Leaman, *İslâm Estetiğine Giriş*, 154.

¹¹² Levent Öztürk - Halil Ersever - M. Fadıl Atik, *Makamdan Şifaya* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 4-5.

¹¹³ İslâm dünyasında klasik hastahanelerin genel adıdır.

¹¹⁴ Öztürk, Levent vd. *Makamdan Şifaya*, 19.

¹¹⁵ Öztürk, Levent vd. *Makamdan Şifaya*, 81.

¹¹⁶ Uludağ, *İslâm ve Müsikî*, 12-13.

kâinat münasebeti, karakter-ses ilişkisi ve çalgılar gibi konular mûsikîde ilk akla gelen unsurlardır. Ses sadece duyum olarak algıladığımız şey değildir. Onun ruhumuzda bıraktığı duyguyu ve kompozisyonda oynadığı rolü yargılayan müfekkire ve müdrike (düşünme ve kavrama) yeteneğimize oranla bize hoş veya nahoş gelebilir.¹¹⁷

Mûsikî ile hissedilen güzel duyguların tamamı Kur'ân tilâveti için de geçerlidir. Kur'ân'ın tecvid ile okunmasının gayesi, Allah kelamını hatasız okumaktır. Her harfin hakkını vermek ve fonetik kurallara riayet etmek en temel hususlardır. Ancak tilâvetin tegannî ve terennüm yani mûsikî ile yapıma(ma)sı ve mûsikî ile tilâvet yapılırken bunun mahiyeti bütün İslâm âlimleri tarafından tartışılmış bir husustur.¹¹⁸ Aslında Kur'ân'ın en öne çıkan yönü tilâvetidir. Çünkü Kur'ân nazil olduğu zaman henüz yazıya aktarılmadan önce okunmakta ve okunması ile insanlar ondan etkilenmekte ve Müslüman olmaktadır. Tilâvet önce gelmekle birlikte Kur'ân'ın yazılması ve tilâvetin makamla icra edilmesindeki estetik ise ayrı bir öneme sahiptir. Hatta İslâm kültüründeki ezan, ilahiler, kaside ve mersiyeler mevcut estetik boyutlarını Kur'ân'ın makamla icra edilmesinden almışlardır denilebilir.¹¹⁹

Hz. Peygamber hem görsel hem işitsel hem de haz boyutunda estetiğe dikkat çekmiştir. O, şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki, Allah güzeldir ve güzelliği sever.” “Allah, her şeyde zarafeti emreder.”¹²⁰ “Kur'ân'ı seslerinizle güzelleştiriniz.”¹²¹, “Tegannî¹²² ile Kur'ân okumayan bizden değildir.”¹²³ Hz. Peygamber'in bu açıklamaları,¹²⁴ güzelliğin, zarafetin, makam, mûsikî ve estetiğin İslâm dinindeki önemini ortaya koymaktadır. Hz. Pey-

¹¹⁷ İbn Sînâ, *Mûsikî*, 6-7.

¹¹⁸ Abdurrahman Çetin, “Kur'ân Kıraatlerinde Mûsikinin Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 7/7 (1998), 116; Abdulmelik Okçu, “Kur'ân Tilâvetinde Ezgi”, *Dini Araştırmalar* 10 (Mayıs-Ağustos 2007), 28/10. Ayrıca bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (by: Müessesetü'r-risale, 2000), 20/126-130; Ebû'l-Fidâ' İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, thk. Sami Muhammed Selame (by: Dârü Tayyibeti Li'n-Neşr ve Tevzi', 1999) 6/330-332; Muhammed b. Ahmed Kurtûbî, *el-Cami' li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Adfîş (Kahire: Dârü'l-Kütübül Misriyye, 1964), 1/10-17; 14/51.

¹¹⁹ Turgay, “Kur'ân ve Sünnet Açısından Estetik (Müziğin Bu Alandaki Yeri)”, 10.

¹²⁰ Müslim, “İmân”, 147; İbn Hanbel, 4/133, 134, 151.

¹²¹ Buhârî, “Tevhîd”, 52; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 21.

¹²² *Tegannî*, Kur'ân'ı güzel ses, tecvid ve Arap elhanı ile hüznün, tefekkür ve ahenkle okumaktır. Bu sadece yalın olarak Mûsikî ya da terennüm şeklinde anlaşılмайıp, Kur'ân tilâvetinde sesi, normal konuşma ve hitap tarzının dışında, Kur'ân'ın kendisine özgü tarzı, hüznünlü bir okuyuş biçimi şeklinde kullanarak okumaktır.

¹²³ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 19; Ebû Dâvûd, “Sevabü Kıraati'l-Kur'ân”, 1866.

¹²⁴ Hadislerde müzik ile ilgili olumlu rivayetler için bk. Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 29; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 20; Tirmizî. “Fedâilü'l-Kur'ân”, 23; Buhârî, “Tevhîd,”50; Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirin”, 23; Buhârî, “Ezan”, 102; Müslim, “Salât”, 177; İbn Mâce, “İkâme”, 176; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 20; “Nesâî, “İftitah”, 83.

gamber'in, Kur'an'ı insanlara güzel sesle okumaya/okutmaya önem verdiği şu örneklerde de görülmektedir. Ebû Mahzûre'yi sesinin güzelliğinden dolayı tercih ederken, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin tilâvetini, “*Dâvûd'un mizmarlarından bir mizmara*”¹²⁵ benzetirken, Kur'an'ın tilâvetinin, şairlerin terennüm edildiği tarzından farklı olduğunu ifade etmiş oluyor ve böylece meşru bir olgu olarak Kur'an tilâvetinin nasıllığı belirlenmiş, terennümleri ortaya çıkmış oluyordu. Bu terennüm tıpkı müzikteki gibi öğrenilen ya da öğrenilmeden bir kişi tarafından kavranabilen bir ses modülasyonu. Her ne kadar bugün akla gelen anlamda ilk defa makamla Kur'an okuyan kişinin, Ubeydullah b. Ebî Bekre olduğu kabul edilse de¹²⁶ yukarıda ifade edilen tabii gelişimi dikkate alındığı zaman makamla tilâvetin daha erken bir dönemde uygulandığı söylenebilir.¹²⁷

Hız. Peygamber'in öne çıkardığı ve sesi güzel olup ezan ve Kur'an okuyan; Bilal'i Habeşî (ö. 20/641), Amr b. Ümeyye (ö. 60/679-80'den önce), Hamza b. Yetîm, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Abdullah b. Kays¹²⁸ gibi sahâbiler bu yolun ilk salıkları olarak kaynaklarımızda geçmektedirler.

“*Kur'an'ı seslerinizle güzelleştiriniz.*” hadisinin yanı sıra “*Allah, güzel sesiyle açtıktan ve tegannî ile Kur'an okuyan bir Peygamber'i dinlediği gibi hiçbir şeyi dinlememiştir.*”¹²⁹ şeklindeki hadisler sonraki süreçlerde de tilâvetin daha güzel icra edilmesi noktasında teşvik edici unsur olmuştur. Mehmet Akif Ersoy, dizelerinde güzel bir tilâvetin insan üzerinde bıraktığı etkiyi şu şekilde dile getirmiştir:

Gecenin kalbi durur; ürperir inler, cinler;
Açılan pencereler, göz kulak olmuş, dinler.
O enîn karşıki sâhilden açılmaz mı biraz,
Sûr-i Mahşer gibi sesler çıkarır, şimdi, Boğaz!
Tutuşur, cebhe-i Sînâ'ya döner, sîne-i cev:
Sanki yüzlerce yanık ney savurur, yer yer, alev!
Kayalardan, kıyılardan bir ateştir çağlar:
Lâhn-i Dâvûd ile inler yine gûyâ dağlar!¹³⁰

¹²⁵ *Mizmar*, ses güzelliği ya da makam anlamında kullanılmıştır. Bu durumda her ikisi de Kur'an'ın kıraati esnasında ona ses ve makam ile estetik bir boyut kazandırmak ve onu hem okuyan hem de dinleyenlere yansıyan sesi güzel bir şekilde çıkarmaktır. Hız. Peygamber'in güzel sesle ve onun tezahürü olan bir terennümle okuduğu hemen bütün sahâbe tarafından bilinen bir gerçektir. Hız. Peygamber'in okuyuşunda med, tahsin, tercî, hafd ve ref' gibi özellikler vardır. Bk. Okçu, “Kur'an Tilâvetinde Ezgi”, 231; Uludağ, *İslâm ve Müsiki*, 96-97.

¹²⁶ Uludağ, *İslâm ve Müsiki*, 27; Nadir Özkuyumcu, “İbn Ebû Bekre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/425.

¹²⁷ Henry George Farmer, “İslâm ve Müzik”, çev. İbrahim Odabaşı, *Turkish Academic Research Review* 3/1 (Haziran 2018), 20; Okîç, *Kur'an-Kerimin Üslûb ve Kıraâtı*, 21.

¹²⁸ Müslim, “Salâtü'l-Müsafirîn”, 235; İbn Mâce, “İkâme”, 176.

¹²⁹ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 19.

¹³⁰ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1999), 527.

Tilâvet sadece nazmın ses ile ifade edilmesi değildir. Onu güzel kılan ve dinleyenlerin gönlünde eşsiz bir haz bırakan yönü onun güzel bir ses ve makamla okunmasıdır. Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber hem Kur'ân tilâveti hem de ezan okuma hususunda sesi güzel olan ve mûsikî yönü ile de temayüz etmiş sahâbîlere ayrıca görev vermiş, onları tercih etmiştir. İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53) ve Übey b. Kâ'b (ö. 33/654 [?]) ise bu konuda ayrıca öne çıkan iki isimdir.¹³¹

Ayrıca Kur'ân'ın makam ile okunması ve diğer dînî mûsikînin icrası tamamen farklıdır. Tilâvette; hüznün, tefekkür ve ahenk birlikte aranırken diğer dînî mûsikîlerde bu hassasiyet aranmayabilir. Sesi güzel olmayan bir kişi dahi tilâvetin kurallarına riayet ederek okuduğu zaman onu dinleyen kimselerde bu sesin belli kurallar ve kaideler çerçevesinde çıktığı ve kendisine ulaştığı hissi oluşur. Bunun aksine sesi çok güzel olsa da gerek Kur'ân gerek diğer dînî mûsikî kurallarına riayet etmeden okuyan kişilerde önceki bahsedilen hazzın alınamadığı görülmektedir.

2. 3. Makamlar

Makam, “قام” fiilinin mimli mastarı ve ism-i mekânıdır. Birbirini takip eden name basamaklarıdır. Doğrulma, dikilme, ayağa kalkma anlamlarına gelmektedir. Türk mûsikîsinde belli aralıklarla, birbirleriyle uyumlu seslerden müteşekkil bir gam içerisinde özel bir seyir kuralı olan cümlelerin meydana getirdiği çeşni şeklinde de tanımlanabilir.¹³²

Kur'ân bir sanat eseri olarak değerlendirilmekten öte, öncelikli olarak ondaki hakikatin tebliği, dînî, ahlâkî ve toplumsal emir ve tavsiyelere ilişkin mesajlar alınmalıdır. Kur'ân tilâveti de sadece bir müzik icrası değildir. Ancak tilâvetin; tecvid ve makam gibi belli ölçülerin yerine getirilmesiyle icra edilmesi dinleyenlere eşsiz bir estetik haz yaşatmakta ve dînî duyarlılığı taze tutmaktadır. Bu durumda Kur'ân'ı ruh ve manasından soyutlayarak salt bir ses ve nağmeye indirmeyip uygulanmak istenen ölçü, ses ve nağmeleri tilâvetin ilke ve usûllerine riayet ederek okumak esastır.¹³³

¹³¹ İbn Mes'ûd ve Übey b. K'a'b rivayetleri için bk. Buhârî'de yer alan rivayete göre, Hz. Peygamber İbn Mes'ûd'dan kendisine Kur'ân okumasını istemişti. Bunun üzerine İbn Mes'ûd: “Ey Allah'ın Resûlü Kur'ân sana indirildiği hâlde ben mi sana okuyacağım?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Evet, onu başkasından dinlemek benim hoşuma gider!” diye cevap verdi. İbn Mes'ûd okumaya başladı. “Her ümmetten bir şahit gönderdiğimiz zaman durumları ne olacak?” mealindeki âyete geldiğinde, Hz. Peygamber: “Şimdilik yeter.” dedi; o anda gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Bk. Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 32-33. Übey b. Ka'b ile ilgili rivayette ise Hz. Peygamber, “Ümmetimin en iyi okuyanı Übey'dir.” buyurmuştur. Bk. Buhârî, “Fezâ'ilü'l-Kur'ân”, 8. Allah bana Kur'ân'ı sana okutmanı emretti.” deyince Übey'in: “Allah beni sana isim olarak söyledi mi?” sorusuna da “Evet” cevabını vermiştir. Bk. Buhârî, “Tefsîr”, 98; Tirmizî, “Menâkıb”, 33.

¹³² Ülkü Özgür - Salih Aydoğan, *Gelenekten Geleceğe Makamsal Türk Müziği* (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015), 71; Ahmet Şahin Ak, *Türk Din Müsikîsi Câmî ve Tekke Müsikîsi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 187.

¹³³ Koç, *İslâm Estetiği*, 174-175.

Kur’ân’ın makamla okunması Hz. Peygamber tarafından da meşru görül-
müş ve teşvik edilmiş¹³⁴ bir uygulamadır.¹³⁵

Hız. Peygamber’in Kur’ân okuyuşunu, Ümmü Seleme (ö. 62/681):
“Onun tilâveti harf harf, tane tane ve açık seçikti; Hz. Enes (ö. 93/711-12),
Resûlullah tilâveti uzatarak okurdu; Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ise Ümmü
Ma’bed’den naklen, Hz. Peygamber’in sesi açık seçik, nağmesi ise güzel-
di, Kur’ân’ı çargâh makamı ile okurdu.” şeklinde tavsif etmişlerdir.¹³⁶ Hz.
Peygamber’in, Kur’ân ve ezan okuma hususunda sesi güzel olan sahâbîle-
re ayrıca önem verdiği, ilgi duyduğu, onlara okuttuğu zaman zevk ve şevk-
le dinlediği, takdir ettiği ve iltifat¹³⁷ ettiği kaynaklarımızda çokça geçmek-
tedir.¹³⁸

İslâm âlimleri Hz. Peygamber’in okuyuşunda üç temel özelliğin bulun-
duğunu ifade etmişlerdir. Bunlar; tercî, tertîl ve tersîl’dir. Tercî, nağme ile
sesi boğazda döndürerek okumaktır. Tertîl, Kur’ân’ı usûl ve kaidelerine
göre okumaktır.¹³⁹ Tersîl ise okuyuşta acele etmeden yavaş yavaş okumak,
tilâvet edilen âyetin manasını düşünerek ve her harfin hakkını vererek oku-
maktır.¹⁴⁰

Yukarıda ifade edilen ilgili âyetler¹⁴¹ ve hadislerden mülhem,¹⁴² yapılan
değerlendirmelerde tilâvetin tertîl ile okunması hususu, Kur’ân’ın sadece
lafız yönü ile tane tane okunmasını mı yoksa tegannî ile tilâvetini mi ya da
mana cihetini mi ifade ettiği noktasında tartışılmıştır.¹⁴³ Şüphesiz Hz. Pey-

¹³⁴ Nejdet Çağıl, “Kur’ân Kıraatinde Mûsiki Ses Uyumu, Ezgilendirme/Tegannî ve Kı-
raatlerde Fonoloji/Ses-Anlam İlişkisi” *Tarihten Günümüze Kıraat İlmî*, ed. Mehmet
Emin Özafşar (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 329.

¹³⁵ Ebû Hüreyre rivayet etmiştir. Hz. Peygamber: “*Kur’ân’ı ezgili okumayan bizden
değildir.*” Buhârî, “Tevhîd”, 44. Bir başka hadiste: “*Allah hiçbir şeyi güzel sesli bir
peygamberin Kur’ân’ı ağızdan ve ezgili bir biçimde okumasını dinlediği gibi dinle-
memiştir.*” buyurmuştur. Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 19.

¹³⁶ Ebû Dâvûd, “Salât”, 338; Nesâî, “Sıfatüs-Salât” 141; Uludağ, *İslâm ve Mûsiki*, 101-
103.

¹³⁷ Recep Ertuğay, “Günümüz İmam-Müezzin İlişkisine Örneklîği Açısından Hz. Pey-
gamber İle Müezzini Bilâl-i Habeşî Arasındaki İletişim”, *Diyanet İlmî Dergi* 56
(2020): 234-236, 241-243.

¹³⁸ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 32-33; Buhârî, “Tefsîr”, 98; Tirmizî, “Menâkıb”, 33.

¹³⁹ Cezerî, *et-Temhîd fi ilmî’l-tecvîd*, 49.

¹⁴⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Tibyân fi âdâbi hamele-
ti’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Haccâr (Beyrût: Dâru İbn Hazm li’t-Tabaâti ve’n-Neşr,
1994), 88-91; Okçu, “Kur’ân Tilavetinde Ezgi”, 234-237; Okıç, *Kur’ân-Kerimin
Üslûb ve Kıraâtî*, 21.

¹⁴¹ el-Furkân 25/32; el-Müzzemmil 73/4; el-Kıyâme 75/18-23.

¹⁴² Tirmizî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 23; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 20; Buhârî, “Fedâi-
lü’l-Kur’ân”, 29.

¹⁴³ Kurtûbî, *el-Cami’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, 1/39; Mustafa Hocaoglu, “Okuma ve Anlama
Üzerine: Kur’ân Tilavetiyle İlgili Bazı Kavram ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi”,
Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi 12/2 (2012), 214; Selman b. Ömer es-Sü-
neydî, *Tedebbürü’l-Kur’ân*, çev. Mustafa Hocaoglu (Rize: STS Yayınları, ts.), 35,
54-55, 111.

gamber'in, İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) sorusu üzerine verdiği: “çok açık/anlaşılacak şekilde okuma”ya dair ikaz, önce okunuşunu daha sonra bu doğru, sahih, sarîh ve açık okuma ile anlamayı da beraberinde getirdiği kanaatindeyiz. Yoksa buradan sadece manaya vurgu yapıldığını çıkarmak, Hz. Peygamber'in İbn Abbas'ı ikaz ederken kullandığı “çok açık/anlaşılacak şekilde okuma” kavramlarının öncelikli nazmı işaret ettiğini görmemek manasına geleceği aşîkârdır.

“اقرأوا القرآن بلحون العرب وإياكم ولحون أهل الفسق” *“Kur'ân-ı Arap elhanı ile okuyunuz.”*¹⁴⁴ şeklindeki hadisin zayıf olduğu ifade edilmekle birlikte Arap dili mûsikîsi ile kastedilenin de; Arapların, uzun, kısa, kalın, ince, ses ve heceleri telaffuz etme şekilleri, harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet etmeleri anlamına gelmektedir. Bunlarda zaten “tecvid” ilminde; med, lîn, kasr, terkîk, tefhim, idğam, gunne ve izhar gibi telaffuz esaslarını ifade eden kurallardır. Yoksa bu durum başka milletlerin Kur'ân'ı kendi dil ve mûsikî yapısı, hançereleri ve millî sesleri ile okuyamayacakları ve Arap kârilerini illa taklit etmeleri gerektiği anlamına gelmemektedir.¹⁴⁵

Türk mûsikîsinde makamlar, vurguları ve hissettirdikleri ile insanların gönüllerinde karşılık bulmuşlardır. Hatta “Sanat, hissettirebilmektir” şeklinde bir deyiş vardır.¹⁴⁶ Makamların insanın gün içerisinde yaşadığı zamanlardaki psikolojik halleri de dikkate alınarak icra edilmeleri ayrı bir durumdur. Örneğin, sabah vakitlerinde saba makamı, öğle, ikinci ve yatsı gibi zamanlarda rast, uşşak ve hicaz makamları ve akşam vaktinin kısa olması nedeniyle icrası da daha uygun segâh makamının uygulanması bu anlayış gereğidir. Tarihi süreçte de İslâm âlimleri makamlara böyle anlamlar yüklemişlerdir. Fârâbî'ye (ö. 339/950) göre makamların insan ruhu üzerinde somut etkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda; “Buselik” kuvvet, “Büzürg” korku, “Hicaz” alçakgönüllülük, “Hüseynî” sükûnet ve rahatlık, “İsfahan” güven, “Neva” lezzet ve ferahlık, “Rast” neşe ve huzur, “Rehavi” sonsuzluk hissi, “Saba” cesaret, “Uşşak” gülme ve “Zirgule” makamı ise uyku hissi vermektedir.¹⁴⁷ Ancak Kur'ân tilâveti için Acemaşîrân, Acemkürdî, Hicâz, Hüseynî, Hüzzâm, Müstear, Nihâvend, Rast, Sabâ ve Segâh makamları uygun görülürken; Hicazkâr, Karciğâr ve Kürdilihicazkâr makamları ile tilâvet uygun görülmemiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Şemsü'd-Din Ebü'l-Hayr İbn Cezerî, *Tayyibetu'n-neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*, thk. Şeyh Enes Mihre (Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2000), 34; Okiç, *Kur'ân-ı Kerimîn Üslûb ve Kiraatı*, 21.

¹⁴⁵ Uludağ, *İslâm ve Mûsikî*, 193.

¹⁴⁶ Leaman, *İslâm Estetiğine Giriş*, 154.

¹⁴⁷ Özgür - Aydoğan, *Gelenekten Geleceğe Makamsal Türk Müziği*, 3; Ak, *Türk Din Mûsikîsi Câmî ve Tekke Mûsikîsi*, 232-241; Bayram Akdoğan, “Kur'ân-ı Kerim Âyetlerinin İfade Ettiği Anlamlara Göre Seslendirilmesi ve Makamlı Okunması Konusunda Bir Örnek”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2-17 (2013/2), 16; Öztürk, Levent vd. *Makamdan Şifaya*, 11. Makamların insanın ruh dünyası üzerindeki etkileri ile ilgili gerek klasik eserlerde gerek TRT arşivlerindeki çeşitli tablolar için bk. Öztürk, Levent vd. *Makamdan Şifaya*, 11, 15, 17, 35, 43, 46.

¹⁴⁸ Nuri Uygun, “Kur'ân ve Musiki”, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*, ed. Bedrettin

Kur’ân tilâvetinde daima bu makamlara yüklenen anlamlar dikkate alınarak okuma söz konusudur. Kârî, günün hangi vaktinde, hangi özellikte bir mecliste Kur’ân okuyorsa o zamana ve ortama hitap eden makamı tercih ederek okuyuşunu yapar. Tilâvetin, bu makamların mana dünyalarını hissettirecek zaman ve zeminde yerine getirilmesi gönüllere şifa kaynağı olmasına da vesiledir. Tilâvetin insanın ruh dünyası üzerinde, psikolojik olarak şifa kaynağı da olduğu günümüzde klinik araştırmalarına konu olmuş ve pozitif etki yaptığına dair bulgulara da ulaşılmıştır.¹⁴⁹

Kur’ân nazil olmaya başladığı zaman kendi döneminde en öne çıkan unsur şiir ve edebî yazılar olduğu için müşrikler, Hz. Peygamber’i ilk başta bir şair veya kâhin olarak düşündüler. Ancak daha sonra Hz. Peygamber’e inanmasalar ve ortadan kaldırmak için mücadele etseler de geceleri gizli gizli Kur’ân’ı güzel okuyan sahâbîleri dinliyor ve birbirleriyle karşılaştıklarında Kur’ân’ın mucizevî etkisine karşı hayranlıklarını ifade ediyorlardı.¹⁵⁰ Bu durum sonraki süreçte de devam etmiştir. Kur’ân’a inanmasa da farklı dillere mensup insanlardan Kur’ân’ı okuyan veya dinleyen ya da sosyal medya üzerinden yapılan “sosyal deneylerde”¹⁵¹ kendisine Kur’ân dinletilen gayr-i müslimler de Kur’ân’ın tilâvetinden mütehasıs olmakta ve büyük bir haz duyduklarını itiraf etmektedirler.¹⁵²

Ayrıca dinî hüküm olarak müziğin helal olup olmaması tartışılmaya devam ededursun Müslümanların ve özellikle de gençlerin Batı müziğine hayranlıkları, yasak mantığı ile alternatif sunulmamasından dolayı farklı bir mecraaya kaymaları olumsuz bir durum arz etmektedir. Müziği nefsanî ve şehvî duygu sayıp yasaklamak, onun kalp için besin ve rızık, ruh için gıda ve nefis için kanaat olduğu yönünü görmemek olduğu kanaatindeyiz.

2. 4. Temsîlî Okuma

Temsîlî okuma, tilâvette manaya uygun bir şekilde vurgu yapmak, sesi yükselterek, tiz yaparak okumak olan raf’ı savt¹⁵³ ve sesin düşürülmesi, pes tonda kullanılması olan hafd-ı savt¹⁵⁴ yaparak okumaya denir.¹⁵⁵ Bir başka

Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001), 55.

¹⁴⁹ Ak, *Türk Din Müsikîsi Câmi ve Tekke Müsikîsi*, 237; Akdoğan, “Kur’ân-ı Kerim Âyetlerinin İfade Ettiği Anlamlara Göre Seslendirilmesi ve Makamlı Okunması Konusunda Bir Örnek”, 9.

¹⁵⁰ Çimen, “*Kur’ân’da Ritmik Yapı: Fasıla ve Uslûp Açısından Bir Deneme*”, 234-235.

¹⁵¹ Muhabbet TV, “İlk Defa Kur’ân-ı Kerim Dinleyenlerin Göz Yaşına Hakim Olamadılar”, *YouTube* (6 Kasım 2017), 00:00:01-00:03:03; Sözler Köşkü, “Türkiye’deki Turistlere Kur’ân-ı Kerim Dinlettik”, *YouTube* (3 Mart 2016), 00:00:01-00:03:48.

¹⁵² Okiç, *Kur’ân-ı Kerimin Üslub ve Kırâati*, 1.

¹⁵³ Raf’i-savt ile okunması tavsiye edilen birkaç âyet için bk. el-Bakara 2/1-5, 21, 188; Yûnus 10/9; el-İsrâ 17/36; el-Mutaffifin 83/26; el-Kadr, 97-3-5; el-İhlâs 112/1-4.

¹⁵⁴ Hafd-ü savt ile okunması tavsiye edilen birkaç âyet için bk. el-Bakara 2/9, 14, 116, 259, 275; Âl-i İmrân 3/24, 72, 153; en-Nisâ 4/77, 107, 157; el-Mâide 5/ 19, 24, 116; el-En’âm 6/68, 108, 148.

¹⁵⁵ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 340-347.

ifadeyle kârî tarafından Kur'ân'ın manasının kendisini dinleyenlere yansıtılma çabasıdır.¹⁵⁶ Örneğin, Tin Sûresi 8. âyette, “الَّذِينَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ / *Allah hüküm verenlerin en âdili değil midir?*” hemze-i istifhama vurgu yaparak yani hemze-i istifhamı okurken sesimizin soru soruyor vurgusunda ve tizinde olması manaya dikkat çekmek içindir. Fatihâ Sûresi 5. âyetinin “إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ / *Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.*”, “إِيَّاكَ” kısmındaki “كَ” harfini sonraki kelimenin başına taşımak suretiyle anlam karışıklığına sebep olunmaktadır. Hâlbuki “إِيَّاكَ” kelimesi ile “نَعْبُدُ” arası ses vurgusu ile güzel okunduğu zaman hem mana bozulmayacak hem de tilâvetin estetikliğine gölge düşürülmemiş olacaktır.¹⁵⁷

Temsilî okumanın örneğini Hz. Peygamber'de de görmekteyiz. Onun, Kur'ân'ı güzel okuması ve sesini raf'ı savt ve hafd-ı savt ile kullanması, sesin muhataba yansıyan boyutunda Hz. Peygamber'in sesini hüzünlü ve duygulu bir tarzda kullanması, temsilî okuma prensibi niteliğindedir.¹⁵⁸

2. 4. 1. Tilâvet Esnasında Estetik

Kur'ân tilaveti kendine özgü bir icradır. Normal bir yazılı metni ve şiiri okumak ya da naat, ilahi, şarkı, türkü söylemek gibi değildir.

Okuyanın ahlâkî durumu, samimiyeti, Kur'ân'ın mana dünyasını yansıtarak okuyabilmesinin önemi büyüktür. Kur'ân tilâvetinin tamamen kendine özel bir usulü ve üslubu vardır. Kur'ân'ın metin yapısına/üslubuna baktığı zaman, cennet-cehennem, iyi-kötü ve mümin-kâfir anlatımı hemen fark edilir. Okuyan kişi bunu bilip mana yönüne de hâkim ise bunu sesine, okurken beden diline yansır ve dinleyen kişi adeta Kur'ân'ın ne demek istediğini okuyanın sesinde ve psikolojisinde yaşar. Yani kârînin hazır bulunuşluğu, manevi dünyası ve fonetik/içsel mûsikî bilgisi tilâvetin daha lezzetli olmasına katkıda bulunan unsurlardır.

Bir Müslüman Kur'ân okurken okuduğu âyetleri idrak edilebilirse içi sürurla dolar. Sevinç, hayret, haşyet, dehşet, fedakârlık, pişmanlık, mutluluk, teslimiyet ve merhametle karışık duygular içerisinde gözleri yaşarır; yumuşar, yatıştır durulur ve dirilir.¹⁵⁹

Kur'ân okumak için tilâvet esnasında kârînin psikolojik durumu yanında, dinleyicilerin manevi beklentileri, fiziksel ortam, teknik açıdan ses sistemi gibi unsurlar çok önemlidir. İfade edilen şartlar yerine geldiği durumda kârînin tilâvetini doğru icra etmesi ile birlikte, dinleyenlerin dikkati, okuyana ve Kur'ân'ın mana dünyasına yönelmektedir. Hatta duygusal bir tilâvette, asıl hedefin tilâvetin arkasındaki mana olduğu açıkça hissedilir. Şüphesiz hangi sanat dalında olursa olsun, insanı, görülen ve işitilen güzelliğin arkasındaki mananın güzelliği cezbeder. Eğer kârî, tilâvetini mübala-

¹⁵⁶ Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*, 104-115.

¹⁵⁷ Diğer bazı örnekler için bk. en-Nahl 16/96; Yûsuf 12/66; el-Kevser 108/1.

¹⁵⁸ Buhârî, “Ezan”, 727; Ebû Dâvûd, “Ref'i's-Savt bi'l-Kıraat”, 1327, 1333; İbn Mâce, “Hüsnu's-Savt bi'l-Kur'ân”, 1337.

¹⁵⁹ Koç, *İslâm Estetiği*, 65.

ğalı tecvid kurallarına boğar, makam ve mûsikî vurgusunu abartıp manayı perdelerse, bu durumda Kur'ân metni melodinin/estetik kaygıların bir ürününe dönüşür.¹⁶⁰ Kur'ân'ın makamla okunması asla bu şekilde değildir. Çünkü Kur'ân'ın, tecvid kaideleri, usûl ve esasları ile tilâveti yanında makamla okunmasında sadece kendisine özgü bir tarzı vardır.

Tilâvet esnasında okuyanın jest, mimik ve beden dili üzerinde de estetik güzelliklerin görülebilmesi gerekmektedir. Kârînin beden dili, manevi bir haz yaşadığı izlenimi vermelidir. O, tilâveti esnasında bunu yaşıyor ve dinleyenlere hissettirme çabası gösteriyor ise estetik bir görüntü oluşur. Ayrıca diyafram kasının rahat olamayacağı öne doğru aşırı eğilmiş pozisyon teknik olarak nefesini iyi kullanmadığı ve okuyuşunu olumsuz etkileyeceği gibi görsel olarak da nahoş bir beden dili yansıtır.

Kıraatte “dudak talimi”¹⁶¹ hem harflerin mahrecini yansıtmaya hem de estetik açıdan önemli bir husustur. Harfin mahrecinden çıkışı esnasında okuyucu harf ile dudaklarını eş zamanlı veya harfin mahreci ile birlikte sıfatının yansımaya gibi öncelik-sonralık hususlarını doğru kullanması gerekmektedir. Ayrıca dudakların, harfin harekesine göre fetha, kesre ve dammedeki pozisyonu; idgamlar, dudak ihfası, sakın harflerde öncesindeki harfin harekesine göre alacağı şekil ve izhar olan yerlerdeki şekli, güzel bir tilâvetin önemli kuralları olmakla birlikte dinleyen/izleyen açısından da estetik bir görünümdür.¹⁶²

Kur'ân okurken seste ve nağmede estetiği korumak gerekir. Aşırı nağme ve bilinçsiz ses kullanımı dinleyicileri yorduğu gibi müzik kalitesi olmayan bir ses ve okuyuş da lezzetsizdir. Bu bağlamda tilâvet esnasında makama giriş, gelişme ve sonuç diye ifade edilebilecek ya da pes bir ses ile makama başlayıp mananın el verdiği yerlerde sesi mana ile eşgüdümlü bir şekilde pes veya tiz kullanıp son olarak da yine pes bir ses ile tilâveti bitirmek maruf bir usuldür. Ancak çok dik perdede bir ses ile başlayıp bütün seyir boyunca aşırı bağırarak okuyor izlenimi ile tilâveti sürdürmek hem okuyucuyu manadan uzaklaştıracak hem de dinleyenin tilâvetteki estetik beklentisini ve manaya odaklanmasını geri plana itecektir.

Anadolu coğrafyası kendisine özgü gırtlak yapısı, ses rengi, hançeresi, müzik ve makam uygulamaları ile Kur'ân'ı güzel okuyan bir millet olmuştur. Kur'ân tilâvetinin yerelliği ya da Arap elhamı ile icrası farklı bir çalış-

¹⁶⁰ Leaman, *İslâm Estetiğine Giriş*, 162.

¹⁶¹ *Dudak Talimi*, tilâvet esnasında dudakların okuyuş kurallarına ve kaidelerine göre; eş zamanlı veya gerektiği yerde hareket ettirilmesine denir. Harekelerin okunuşunda, sakın harfte, idgam ve şeddeli kelimelerde, iklâb tecvid kuralının olduğu yerlerde, ihfâ'da hatta özellikle ihfâ-i şefevî olan yerlerde ve izhar olan durumlarda okuyucunun dudaklarını kurallara göre eş zamanlı olarak kullanması hem tilâvetin doğruluğuna ve güzelliğine hem de Kârî'nin okuyuşunda görsel olarak estetik bir güzelliğe alamettir. Bk. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 329-335; Hayrettin Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Kıraatinde Dâd Harfî ve Dudak Talimi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 37.

¹⁶² Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Kıraatinde Dâd Harfî ve Dudak Talimi*, 39-41.

manın konusu olmakla birlikte, Müslümanların hançereleri ve diyafram kasları ile kendi fizikî yapıları, fizikî yapılarını şekillendiren coğrafi şartları, mûsikî birikimleri gibi hususların geri plana itilmeden tilâvette kullanılmasının Kur'ân tilâvetine güzel bir renk katacağı kanaati taşımaktayız.

Kanaatimizce Mısırlı Abdülbâsıt Muhammed Abdüssamed (ö. 1988) ve Mustafa İsmail ayrı bir yere konulmakla birlikte çağımızda tilâveti ile ön plana çıkan, kendilerine has farklı özellikleri barındıran okuyuşlarında ülkemizde pek çok örneği vardır. Bu konuda temayüz etmiş şahsiyetleri ele almayı farklı bir çalışmaya bırakmakla birlikte Kur'ân eğitim-öğretimine hizmet etmiş ve tilâvetleri ile gönüllerde yer etmiş merhum Mehmet Rüştü Âşıkutlu (ö. 1980), Abdurrahman Gürses (ö. 1999) ve İsmail Biçer (ö. 1998); günümüzde bu hizmetlerine devam eden Fatih Çollak, Davut Kaya ve Recep Çelik'in ise burada sadece isimleri zikredilmekle yetinilecektir.

SONUÇ

Bu çalışmada Kur'ân tilâveti ve estetik arasındaki ilişki ele alınmıştır. Kur'ân'ın kendine özgü okuyuş usûlü ile estetiğin temel unsurları olan ölçü, tenasüp ve uyum arasında sıkı ilişki olduğu ifade edilmiştir.

Kur'ân tilâvetinin hedonist bir haz değil, manası güzel, ulvî duygulara dayanan, kişiye mutluluk veren ve kendisiyle huzur ve sükûn bulunan âlemşümül ve estetik bir duygu olduğu belirtilmiştir.

İslâm düşüncesindeki estetik anlayışın, kaynağını Kur'ân'dan aldığına, sanat ve estetik çalışmalarını bu çerçevede şekillendirdiğine, sanat ve estetiğin temel unsurlarından olan; ölçü tenasüp ve uyumun tilâvette de olduğuna dikkat çekilmiştir.

Kur'ân'ın güzel sesle ya da bugünkü kastedilen anlamıyla makamla okunmasının sonraki yıllarda değil, bilakis Hz. Peygamber'in döneminden başlatılabileceği kanaatine ulaşılmıştır. Şöyle ki onun, tilâvetini açık açık, sade ve kurallara tam riayet ederek okuyuşu, güzel sese vurgusu, Kur'ân'ın kaidelerine göre okunması noktasındaki hassasiyeti, ayrıca bu konuda temayüz etmiş sesi güzel olan ashâbına Kur'ân okutması ve iltifat edip onları teşvik etmesi, tilâvetin makamla icrasının temellerinin de ilk dönemde atıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Kur'ân okuyan kişinin beden dilinden yüz hatlarına, sesini kullanımından teknik araç-gereçlere kadar her aşamasındaki hassasiyetin estetik bir Kur'ân tilâvetini icra edebilmek için çok önemli olduğuna işaret edilmiştir.

KAYNAKÇA

Abdulvâhid, Seyyid Ahmed. “Kur’ân-ı Kerimde Okuma (Kıraat) Lafızları”. çev. Ali Akpınar. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 199-235.

Ak, Ahmet Şahin. *Türk Din Müsîkisi Câmî ve Tekke Müsîkisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.

Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Akdoğan, Bayram. “Kur’ân-ı Kerim Âyetlerinin İfade Ettiği Anlamlara Göre Seslendirilmesi ve Makamlı Okunması Konusunda Bir Örnek.” *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/17 (2013/2), 7-35.

Akaslan, Yaşar. “Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları”. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 217-251.

Altuntaş, Hayrani. “Kur’ân ve Estetik”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/1 53-90.

Apaydın, H. Yunus. “Mûsiki”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Arseven, Celal Esad. *Sanat Ansiklopedisi*. 5 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998.

Atan, Ahmet. “İslâm Sanatında Özgünlük ve Evrensellik”. *VI. Dini Yayınlar Kongresi*. 213-232. İstanbul: DİB Yayınları, 2013.

Beşer, Faruk. “Süslenme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Birişik, Abdulhamit. “Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/383-388. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1985.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ez-Zabba'. 2 Cilt b.y.: el-Matbaatü't-Ticariyyetü'l-Kübra, ts.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *Şerhu tayyibeti'n-neşr fi'l-kirâât*. thk. Şeyh Enes Mihre. Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2000.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Şeyh Enes Mihre. Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2000.

Çağıl, Necdet, “Kur’ân Kıraatinde Müsiki Ses Uyumu. Ezgilendirme/ Tegannî ve Kıraatlerde Fonoloji/Ses-Anlam İlişkisi”. *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*. ed. Mehmet Emin Özafşar. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

Çelebi, İlyas. “Hüsün ve Kubuh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/59-63. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Çetin, Abdurrahman. “Kur’ân Kıraatlerinde Mûsikinin Yeri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 7/7 (1998), 115-134.

Çetin, Abdurrahman. “Mûsâ b. Ubeydullah Hâkânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Çetin, Abdurrahman. *Kur’ân Okuma Esasları*. İstanbul: Emin Yayınları, 2019.

Çetin, Abdurrahman. “Tecvid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/253-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Çimen, Abdullah Emin. “Kur’ân’da Ritmik Yapı: Fasıla ve Uslûp Açısından Bir Deneme”. *Dini Araştırmalar* 9/27 (Ocak-Nisan 2007), 189-236.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Ganim Kaddürî Hamîd. Bağdat: Mektebetü Dâri'l-Enbârî, 1998.

Derman, M. Uğur. “Hat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/427-437 İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Ersoy, Mehmet Âkif. *Safahat*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1999.

Ertuğay, Recep. “Varlıklar Arası İlişkiye Bakışın İnsani İlişkilere Yansımaları”. *I. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi Tebliğleri*. ed. Adem Tatlı, 1/771-787. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Yaratılış Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2018.

Ertuğay, Recep. “Günümüz İmam-Müezzin İlişikisine Örnekliği Açısından Hz. Peygamber İle Müezzini Bilâl-i Habeşî Arasındaki İletişim”. *Diyanet İlmî Dergi* 56 (2020): 225-247.

Farmer, Henry George. “İslâm ve Müzik”. çev. İbrahim Odabaşı. *Turkish Academic Research Review* 3/1 (Haziran 2018), 11-24.

Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.

Günüç, Fevzi. “Kur’ân-ı Kerim Kitabetinin Estetik Temelleri”. *İstem* 8/16 (2010), 132-142.

Gür, Süleyman. *Anlatımlı Kur’ân Belâgatı Meânî-Beyâ-Bedâ’*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.

Hamidullah, Muhammed. *Kur’ân-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.

Hocaoğlu, Mustafa. “Okuma ve Anlama Üzerine: Kur’ân Tilavetiyle İlgili Bazı Kavram ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 207-235.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *Tefsîru'l-Kur’âni'l-azîm*. thk. Sami Muhammed Selame. 8 Cilt b.y. Dârü Tayyibeti Li'n-Neşr ve Tevzi', 1999.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kiraat*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400.

İbn Sînâ. *Mûsikî*. çev. Ahmet Hakkı Turabi. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.

İşcan, Mehmet Zeki. “Estetik Din Anlayışı ve Alvarlı Efe Hazretlerinde Bedii Bir Fikir Olarak İman”. *Uluslararası Muhammed Lütî (Alvarlı Efe) Sempozyumu 205-211*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013.

Kaya, Davut. *Delilleriyle Açıklamalı Kur'ân Öğretmeni*. Ankara: Sefa Yayıncılık, ts.

Keskin, Gamze. “Baumgarten’ın Felsefesinde Estetik ve Mantık”. *Felsefe Arkivi* 49/13-22. (2018)

Koç, Turan. *İslâm Estetiği*. İstanbul: İsam Yayınları, 2009.

Kur'ân Meclisi. “Kur'an İşte Böyle Okunur”. *YouTube*. Yayın Tarihi 4 Mart 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=HooPTz6-YkY>

Kur'ân Sayfası. “Mustafa İsmail’in Sineleri Zorladığı Anlar”. *YouTube*. Yayın Tarihi 1 Temmuz 2013. https://www.youtube.com/watch?v=dL-6g8_7qJgY&feature=youtu.be

Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed. *el-Cami' li ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Adfîş. 20 Cilt Kahire: Dâru'l-Kütübil Misriyye, 1964.

Leaman, Oliver. *İslâm Estetiğine Giriş*. çev. Nuh Yılmaz. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.

Makdisî, Ebû Şâme. *İbrâzü'l-me'ânî min hurzi'l-emânî fi'l-kirâati's-seb'*. by.: Dâru'l-kütübil ilmiyye, ts.

Muhabet TV. “İlk Defa Kur'an-ı Kerim Dinleyenlerin Göz Yaşına Hakim Olamadılar”. *YouTube*. Yayın Tarihi 6 Kasım 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=-YiXRty-XS0>

Mutluel, Osman. *Kur'ân ve Estetik*. Ankara: Ötüken Yayınları, 2010.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *et-Tibyân fi âdâbi hamleti'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Haccâr. Beyrût: Dâru İbn Hazm li't-Ta-bâati ve'n-Neşr, 1994.

Okiç, M. Tayyip. *Kur'ân-ı Kerimin Üslûb ve Kiraati*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.

Okçu, Abdülmecit. “Kur'ân Tilavetinde Ezgi”. *Dini Araştırmalar* 28/10 (Mayıs-Ağustos 2007), 213-248.

Öge, Ali. *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kiraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.

Özcan, Nuri. “Mûsikî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/257-261. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Özgür, Ülkü - Aydoğan, Salih. *Gelenekten Geleceğe Makamsal Türk Müziği*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015.

Özkuyumcu, Nadir. “İbn Ebû Bekre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/425-426. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Öztuna, Yılmaz. *Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.

Öztürk, Levent - Halil Ersever - M. Fadıl Atik. *Makamdan Şifaya*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Öztürk, Hayrettin. *Kur'ân-ı Kerîm Kıraatinde Dâd Harfi ve Dudak Talimi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.

Serin, Muhittin. “Kayışzâde Hâfız Osman Nûri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/79-80. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Soykan, Ömer Naci. *Estetik ve Sanat Felsefesi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2015.

Sözler Köşkü. “Türkiye’deki Turistlere Kur’an-ı Kerim Dinlettik”. YouTube. Yayın Tarihi 3 Mart 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=UwLsWlfYpXk>

Süneydî, Selman b. Ömer. *Tedebbürü'l-Kur'ân*. çev. Mustafa Hocaoğlu. Rize: STS Yayınları, ts.

Süyûtî Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Mütevellî Mansûr. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâsî, 2009.

Şâtıbî, Kâsım b. Firruh. *Hirzû'l-emânî ve vechü't- tehânî fi'l-kıraâti's-seb'a*. thk. Muhammed Temîm ez-Züabî. b.y. Mektebetü Dâri'l-Hedyi Li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, 2005.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakkı min ilmi'l-usûl*. thk. Şeyh Ahmet Avaz İnâne. 2 Cilt b.y. Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1999.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt b.y. Müessetü'r-Risale, 2000.

Tâhir'ül Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.

Taşkent, Ayşe. *Güzelin Peşinde Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'de Estetik*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

Tayyân, Muhammed b. Hassan. “Araplarda Sesbilim (Fonetik)”. çev. Ahmet Yüksel. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (Samsun 2004).

Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: M. Ü. İfav Yayınları, 1997.

Tunalı, İsmail. *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013.

Tunalı, İsmail. *İfade Bilimi ve Genel Linguistik Olarak Estetik, B. Croce Estetik'ine Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983.

Turgay, Nurettin. “Kur’ân ve Sünnet Açısından Estetik (Müziğin Bu Alandaki Yeri)”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2014), 1-16.

Uludağ, Süleyman. *İslâm ve Mûsikî*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Uygun, Nuri. “Kur’ân ve Musikî”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları II*. ed. Bedrettin Çetiner. 49-56. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabî, 1957.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü’l- irfân fî ulûmi’l-Kur’ân*. 2 Cilt. Beyrût: Darü’l- Kitabi’l-Arabî, 1995.